

הדרך שלי

סיפור חייו של משה גרברסקי

אלוהים קורא, בכל זמן ובכל מקום:

"אדם, אייכה?"

איה אתה בעולמך -

כמה שנים עברו עליך

ומה עשית בשנותיך?

(בעל התניא)

הדרך שלי

סיפור חייו של משה גרברסקי

כל הזכויות שמורות ©
למשה גרברסקי

ספר זה מוקדש לזכרם של הורי, מסה וקלמן גרברסקי, אחיותיי ואחיי:
שרה, פייגי צ'רנה רחל, חיים ודוד ומשפחותיהם
ול-4,000 יהודי העיר רוז'שיץ' אשר נספו במלחמה הנוראה ההיא.

סיפור חיי נכתב בזכות בניי,
למענם ולמען נכדיי וניניי האהובים
ולצאצאי משפחתנו לדורותיה.

באמצעות סיפורי, אני מעביר לבני הדור הצעיר
את מורשת העבר של משפחת גרברסקי, שתהיה לזכרון עולם.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, להחזיק
במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או
בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר
- כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש
מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב
ממשה גרברסקי

כתיבה ועריכה:
מיכל שלו
לילך גליל
מעט לעט - סיפורי חיים

גרפיקה והפקת דפוס:
סטודיו צפרייר - הוצאה לאור

שורשיי

עירת מולדתי, מה יפה וחיננית ראיתיך בזיכרון ילדותי. בכמה געגועים העליתי תמיד את שמך על שפתיי במרחקים, וכמה רטט ושמח בי לבי, עת גמרתי אומר לשוב ולראותך".¹ דברים אלה מתארים את עירת ילדתי רוז'שיץ', עירת מסחר ותעשייה, קטנה אך מפותחת. רוז'שיץ', השוכנת על גדות נהר הסיטר, במרחק עשרים קילומטרים מלוצק, ידעה ימי שגשוג עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. אומנם לא בעלת עבר עשיר של דורות רבים ולא נמצאו בה עתיקות בעלות ערך היסטורי, אולם הייתה זו עירה מיוחדת במינה ואחת החשובות והמפותחות באזור ווהלין.

¹ אליעזר שמאלי, יליד רוז'שיץ' מחנך וסופר ילדים בתקופת היישוב וימי ראשית המדינה. ספרו המפורסם "אנשי בראשית". חתן פרס ישראל לספרות תשי"ז. הציטוט מובא מתוך הספר "רוז'שיץ' עירת" בעריכת גרשון זיק, תל אביב 1976, ממנו לקוח מידע רב בפרק זה.

סדר הפרקים:

- שורשיי | 5
- בית ילדתי | 8
- נעוריי | 14
- בגרות ואחריות | 19
- פרוץ המלחמה | 21
- בעומק רוסיה | 25
- בצבא אנדרס | 29
- ארץ ישראל | 36
- הקמת משפחה | 44
- מדינה וחיפוש קרובים | 49
- קריירה | 55
- הבנים | 60
- געגועים לרוז'שיץ' | 67
- פרידה | 77
- הבית | 84
- נספחים | 88

התקיים יום השוק, או אז הגיעו האיכרים מכל כפרי הסביבה על עגלותיהם ומילאו את הכיכר ואת הרחובות והמגרשים הסמוכים עד אפס מקום; שקי תבואה, ירקות, עופות, פירות, ביצים ועוד. הבקר, החזירים והסוסים מוצעים למכירה בצפון העיר, במקום שנועד לשמש כשוק בהמות.

משני עברי דרך האבנים ברחובה הראשי של העיירה, רחוב השלושה במאי, ניצבו בתי עץ, והוא השתרך לאורך העיירה, החל משכונת דעם בארג (על הגבעה) הצפונית, ועד לשכונת ז'אליבוב בדרום העיר, הסמוכה לפסי הרכבת בקו קייב-ורשה. בז'אליבוב התגוררו יהודים רבים בבתים מרווחים עם גינות ירק גדולות ומטופחות ובהן עצי פרי. הרחוב המשיך ועבר ברכס צר ונמוך, השתפל מזרחה לעבר כרי הדשא הנרחבים ונהר הסטיר שמאחוריהם, ונמשך מערבה לעבר בִּיצה ופלג קטן שאליו נאספו מי מעיינות וזרמו אל הסטיר. מפה ומשם יצאו סמטאות קטנות למזרחה ולמערבה של העיר.

כאשר שבה משפחתי לרוז'שיץ' לאחר שנות המלחמה הגדולה, הקים אבי עם שותפו החדש תחנה להכנת שמן מגרעינים. בית החרושת שלו ושל שותפו הגרמני, בית-חרושת לייצור חומר למעילי חורף, נסגר כאשר השותף ברח מהעיר עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. התחנה החדשה להכנת השמן שהקים אבא שגשגה במשך שלוש שנים, עד ששותפו הלך לעולמו והניהול עבר לבניו. אבי, שלא הסתדר עמם ובינתיים גם שמיעתו הלכה ונחלשה, החליט למכור להם את חלקו. בכסף שקיבל קנה בית יפיפה בשכונת ז'אליבוב, ובו חלקת אדמה שאותה הפך לגן ירק ולמטע מיניב פירות שכמותם לא נראו. הוא העסיק אישה גויה שבתמורה קיבלה חצי מהיבול, ואת המחצית השנייה מכר וממנה התפרנס. המצב החדש אפשר להורי לחיות מבלי לעבוד, ובביתנו היפה, לצד הגן המוריק והמלבלב, נדמה היה כי אנו חיים בגן עדן.

עם כניסתם של החילות האוסטרים והגרמנים אליה בשנת 1915, הפכה רוז'שיץ' לעי חרבות ורבים מתושביה עזבו. בין הנמלטים היו גם מסה וקלמן גרברסקי, הורי, אשר אספו בבהילות את ששת ילדיהם, נטלו אי אילו חפצים ובגדים, ומיהרו לעשות דרכם הרחק מהדי ההפצצות, עד הגיעם לאחד הכפרים הסמוכים. באותו כפר, ביום ה-17 בפברואר 1915, כרעה אמי ללדת את ילדה השביעי מתחת לעגלת סוסים. כך הגחתי אני לאוויר העולם.

בן זקונים הייתי להורי; אבי, קלמן גרברסקי יליד 1868 בן העיירה סומוטול, שהיו לו שני אחים ואחות, ואמי, מסי לבית נטצ'יץ' ילידת 1872 מהכפר מילסק במזרח פולין, הסמוך לעיירה רוז'שיץ', בה נישאו הורי. ששת הילדים שנולדו להם לפני היו שרה (1899), חיים (1901), דוד (1904), טצ'רנה (1906), פייגי (1909) ורחל (1912). תשע-עשרה שנים הפרידו ביני לבין שרה אחותי הבכורה. כמה חודשים אחר כך, עם נסיגת האוסטרים וכיבוש העיירה על ידי צבאות הרוסים, נשרפה רוז'שיץ' כמעט כליל. רק כעבור כשנתיים, בתום המלחמה ועם חילופי השלטונות - תחילה אוקראינים, אחר כך פולנים ורוסים - החלו הורי, ועמם שאר היהודים תושבי העיירה, לשוב אט אט אליה. בשנת 1920 נקבע בה שלטון פולני, ורוז'שיץ' שבה לתחייה. היהודים החלו לבנות את הריסותיה ולהקים בה את קהילתם מחדש. במהלך השנים הבאות גדל היישוב היהודי ברוז'שיץ' והגיע לכחמשת-אלפים נפש, שהיוו מעל שמונים אחוזים מתושבי העיר.

פרסומה של רוז'שיץ' בא לה מייצוא תבואות, חמאה, ביצים וכדומה, בכמויות גדולות ובקרונות מלאים. בעיירה עמדו טחנות קמח גדולות וקטנות, ובתי חרושת לאריגים, שלתוצרתם היה ביקוש גדול ברחבי אוקראינה. ענפים אלה רוכזו רובם בידי יהודים. החיים הציבוריים היו מפותחים ולא חסרו בעיר עסקנים, גבאים ונדיבי לב שתמכו במוסדות החסד והצדקה. יהודים חיו לצד אוקראינים, והכפריים הגרמנים שישבו בסביבתה נהגו למכור תוצרתם החקלאית ליהודי העיר. שמונה בתי-כנסת היו בעיר, מחולקים לפי מעמדות או מפלגות, ולכל קבוצה בית הכנסת שלה.

במרכז רוז'שיץ' כיכר השוק, "דער מארק", ובאמצעה חנויות רבות. מולן, סביב הכיכר, שרשרת חנויות נוספות שחזיתן פונה אל הרחוב. בגבן דירות המגורים, והבתים עומדים צפופים וצמודים זה לזה. בכל יום שני בשבוע

במטבח התקין אבא ארונות לצד התנור והכיריים, וכן שולחן עם ספסל גדול, שלידו עמד דלי מים, בו רחצנו כלים, כי מים זורמים לא היו. השירותים עמדו מחוץ לבית. בקיץ סידר אבא בחצר חבית עם ברז ובה התרחצנו, ובחורף עמדת בגיגית במטבח ואימא שפכה מעלי מים שחוממו וכך חפפה את ראשי. בפעמים אחרות לקח אבא אותנו, הבנים, לבית המרחץ, ואילו אימא עשתה זאת בימים נפרדים ובסתר, כנראה משום שהלכה לטבול במקווה.

הורי היו בעלי אמונה ויראי שמיים ונהגו אורח חיים מסורתי, כמרבית יהודי העיירה. אבא נהג לקחתני עמו בשבת ובחג להתפלל בבית הכנסת, אך לעומת אמי, שדבקה באורח חיים חרדי וכך גם ניהלה את ביתנו, אבי היה אדם רציני ומתקדם בדעותיו, פתוח לתסיסה הרוחנית מן המערב. הוא נהג לקרוא ספרי חול ועיתונים ברוסית, ואף לימד אותי רוסית. אמי הייתה צדקת ונחלצה לעזרתו של כל מי שבא להתלונן אצלה על כל צרה ומכאוב, אישה חמה שממנה זכיתי לקבל חיבוקים רבים ונשיקות. בכל בוקר היא קמה לחלוב את הפרה שלנו, ולאחר מכאן באה למיטתי להעירני עם כוס חלב חם ומוקצף. ברגע שנפקחו עיניי, אמרה "מודה אני..." ואני המשכתי אחריה: "מלך חי וקיים, שהחזרת בי נשמתני בחמלה, רבה אמונתך."

אהבתי ללכת עם אימא לשוק, אוחז בחוזקה בקצה שמלתה, והיא לא עזבה אותי לרגע. היינו עוברים יחד מהאיטליז למכולת, ואני עקבתי אחריה, גם בבית, מתבונן בעניין בידיה הזריזות. תמיד היה לה מה לעשות: לחמם תנור, לסחוב מזון מהמרתף, לחלוב את הפרה, לחבוץ חמאה, להכין גבינות שאותן אהבנו לאכול עם דג מלוח, ואחר כך גם לנקות את הבית, להשרות את הבגדים, לכבס ולייבש. המלאכות היו רבות.

כבן זקונים פונקתי על ידי אחיי הגדולים. נהגתי "להסתובב להם בין הרגליים", והם שבו וסילקו אותי מעליהם בכל פעם שהפרעת. שרה, אחותי הגדולה ממני בכמעט עשרים שנה, הכירה את שייעה (ישעיהו) בעלה כאשר זה שירת בחיל הפרשים של הצבא הרוסי; לילה אחד הגיע אלינו על סוסו וביקש מחסה מפני החיילים. קשרנו לסוס את רגליו, השכבנו אותו על לוח מרופד בשמיכות, והחלקנו אותו למרתף הבית, שם הוחבא עד סוף המלחמה. במשך אותה תקופה דאגנו לשייעה ולסוסו, ובמהלכה התאהבו שרה ושייעה. עם כניסת הפולנים לעיירה החליטו להינשא, אלא שבחגיגת החתונה נאסר עלי להשתתף; "מה הוא יעשה

בית ילדותי

חמישה חדרים יפיפים מילאו את הבית, אחד מהם עבור הורי, שני שימש את הבנות, ובחדר השלישי גרו הבנים, אחי ואני ישנים במיטה אחת. ורנדה (גזוזטרה) רבועה עם חלונות ויטראז' צבעוניים פנתה אל החצר, שבה הסתובבו תרנגולות ואווזים, ואפילו שני טווסים יפיפים. מאחורי הבית עמדה אורווה ובה סוס ופרה, ולעת ערב היו התרנגולות נכנסות ומתיישבות על מדף החציר העליון. משם אספנו את הביצים שאכלנו. מתחת לגזוזטרה נבנה מרתף, בו אוחסן המזון, ואת תפוחי האדמה טמנו בבור באדמה ופיזרנו מעליהם קש וחול כדי לשמור על טריותם.

כשמלאו לי שלוש שנים באו אנשים והתקינו מקלט גדול בחצר הבית. עמדתי והתבוננתי כיצד הם חופרים בורות באדמה ומניחים ברזלים לתמיכה. אז עוד לא ידעתי למה הדבר מיועד. מאוחר יותר, בעת הפצצות במלחמת העולם הראשונה, יגיעו השכנים להסתתר אצלנו במקלט, וביושבנו שם ינחשו ה"וועברס" היכן נפלו הפצצות על פי הרעש שנשמע.

בלילות החורף אהבו אחיותיי להצטופף בחדר המרכזי על הספה הסמוכה לארובה הפנימית, הסטלובה, של תנור החימום. אימא ישבה לצדן, סורגת סוודרים וגרביים, וסיפרה לנו סיפורים על משפחתה, סיפורים תמימים, חלקם עצובים וחלקם משעשעים. תמיד היה לנו על מה לדבר. סביב שולחן האוכל הגדול הסבנו כדי לשחק יחד בקלפים ובדומינו, אבא ואני שיחקנו דמקה, ואני אהבתי לנצחו. על השולחן הזה גם סעדנו את ארוחותינו המשותפות, לעתים בשעות הצהריים, ותמיד בשבתות ובחגים.

המשפחה, שאחר כך נהגו ללון בביתנו. אנו, הילדים, חיכינו לשלב בו עלינו לחפש את האפיקומן, כי מי שמצא אותו קיבל מתנה מאבא.

ביום הכיפורים, לאחר הסעודה המפסקת וטרם צאתנו לבית הכנסת, אבא הדליק נר גדול באורך חצי מטר, ואימא עמדה ובירכה על הנרות במשך זמן רב, פניה כבושות בכפות ידה והיא בוכה. זמן ארוך עמדה ובירכה, עמדה ובכתה. התבוננתי בה בסקרנות, תמה אם אצליח לצום השנה. בתור ילד ממושמע וצייתן השתדלתי לצום עוד בטרם הגעתי לבר-מצווה, על מנת להוכיח לאחיי הגדולים ש"גם אני יכול!"

בבית הכנסת ביקרנו גם בראש השנה ובשמחת תורה, אז רקדנו עם ספר התורה בידינו והשמחה הייתה גדולה. בחנוכה שיחקנו בסביבונים ובקלפים, זוללים לביבות שטיגנה אימא בכל אחד ואחד מימי החג. בסוכות נשלחנו לאסוף ענפים מגדות הנחל, שישמשו כסכך. את הסוכה בנינו בגזוזטרה שלנו, גגה נפתח לשמיים ובה נהגנו לשבת לאכול במהלך החג. את הרצפה ריפדנו בירק, גם בחג השבועות, אז נמנענו מאכילת בשר, אך איש לא התלונן; אימא הכינה מעדנים חלביים, שכללו עוגות גבינה ובלינצ'סים שטעמם עדיין שמור עמי.

מועד בר המצווה שלי הגיע ואני עליתי לתורה בבית הכנסת וקיימתי לראשונה מצוות הנחת תפילין. בעת ההיא אחיי כבר סיימו את לימודיהם בישיבה, ואחיותיי רכשו השכלה בבית הספר העיוני והמקצועי. כאמור, שרה נישאה לשייע (ישעיהו) פופ, סוחר תבואה ובעלי חיים, ובמהלך השנים הם הקימו את ביתם בעיירה ונולדו להם ארבעה בנים ובת. חיים נישא לקרינדל ועבר להתגורר איתה בעיירה סמוכה, שם עבד אצל אביה, ונולדו להם שני בנים ובת. דוד, שבבעלותו חנות מכולת, נישא לדבוסקי ונולדו להם שתי בנות. ברבות השנים נישאה טצ'רנה לשמחה פוקס ונולדו להם שתי בנות, והורי בנו עבורם בית בסמוך לביתנו. פייגי, שסיימה ללמוד חייטות נשים ופתחה עסק מצליח בעיירה, נישאה לברוך פרמן ואף להם נולדו שתי בנות. גם רחל למדה תפירה, עבדה אצל אחד החייטים הגדולים בעיר שהתמחה בתפירת בגדים מודרניים, ונישאה לצלי ויטריש. בינתיים הפכו ההורים את מחסן הבית ליחידת מגורים, הרכיבו בו חלונות ועברו לגור שם בעצמם, מותירים את ביתנו הגדול לשתי הבנות: אלו חילקוהו לשניים, מחצית לפייגי ומשפחתה והמחצית האחרת לרחל ומשפחתה.

שם, "אמרו, "הוא רק יפריע". כאשר נולד לשרה בן בכור, מלאו לי חמש שנים. גם חיים אחי נישא כשהייתי צעיר מאוד, ובבית נותרו אחיותיי טצ'רנה, פייגי ורחל. כאשר הן הביאו תקליטים אל הבית ורקדו לצליליהם, נהגתי לשבת בצד ולהביט בהן, לומד את התנועות והצעדים. רחל, מבוגרת ממני בשנתיים בלבד, הייתה הקרובה אלי ביותר, היינו צמד-חמד ממש. את כל המשברים עברנו יחד, ואני אהבתי אותה בכל לבי. רחל הייתה השמיים שלי.

השבתות והחגים זכורים לי באופן מיוחד; בכל ערב שבת, כשאימא הדליקה נרות, היינו אנו, הילדים, משלשלים כמה גרושים לקופת קק"ל. אבא ואחיי חזרו מבית הכנסת, תמיד בלוויית אורח או כמה אנשים שפגש אבא בבית הכנסת ולא נמצא להם מקום לסעוד את ארוחת השבת. על השולחן הבהיקה בלובנה המפה, פמוטי הכסף הכבדים הבהיקו, והנרות דלקו וציירו על קירות הבית צלליות של קדושה. ריח החלות הטריות של אימא, צמות קלועות מארבעת חבלי בצק ומנוקדות בגרגירי פרג, הסתנן ועלה מתחת למפית הרקומה שכיסתה אותם. אבא קרא: "אשת חיל מי ימצא!" נטל ידיו והתיישב לשולחן. כולנו נטלנו והתיישבנו אחריו, והנה הוא מקדש על היין "בורא פרי הגפן", ועל הלחם "המוציא לחם מן הארץ", בוצע מן החלה המתפקעת מרוב טוב, מגיש לאימא ואחר כך לאורחים, ובסוף לנו, הילדים. ואז, בזה אחר זה, עולים על השולחן המאכלים הנפלאים שאימא טרחה על הכנתם מליל אמש, ואשר לא נמצאו כמותם ערבים לחכי: מרק וגריסים, גפילטע פיש, ג'ורקיה (בשר), רגל קרושה וליפתן לקינוח. בתום הארוחה שרו כולם זמירות שבת עד שעניי נעצמו, ובבוקר שבת התעוררתי לריח הצ'ולנט שמילא את הבית. אימא בישלה אותו מבעוד מועד על הכיריים של התנור הגדול העשוי לבנים, ואחר כך הכניסה אותו עמוק לתא קטן בתנור, ממנו הוצא בשבת בצהריים והוגש חם היישר לשולחן.

חג הפסח היה החשוב והחגיגי מכולם, ואת ההכנות לקראתו התחלנו לאחר חנוכה בניקיון יסודי. בגדים נקנו מראש בהזמנה אצל החייט או באחת החנויות בעיר. הבית סויד, כלי האוכל פינו מקומם לכלי הפסח שהורדו אחר כבוד ובזהירות מהבוידעם. כעת יש להגעיל את הכלים במים רותחים, לשטוף ולצחצח את כל הסרוויסים היפים, את גביעי היין המהודרים, וזו עבודה שאין לה סוף. שבוע לפני החג כבר אי אפשר כמעט לאכול בבית ויש להסתפק במזון קר וזמין. והנה הגיע ערב החג; אבא ערך את הסדר והזמין את כל בני

אחותי רחל ומברתה

דוד אחי, רעייתי דבוסקי ובנותיהם (רחל ואתיה)

בגיל שבע עברתי ללמוד ב"ישיבה", שהיו בה שני חדרים: באחד למדו הילדים הגדולים יותר ובשני הקטנים. צירפו אותי לקבוצת הגדולים שלמדו חומש, רש"י, גמרא, תפילה ונביאים ראשונים. הלימודים החלו בשבע בבוקר והסתיימו בשבע בערב, עם ארוחת אחת במהלך היום. כל בוקר נפתח בתפילת שחרית, ולמעשה כל שלמדנו הוא להתפלל, מבוקר ועד ערב. לעת חשכה שבנו הביתה נושאים עמנו עשיות נפט קטנות להאיר את דרכנו. פחד אחז בי בעת החזרה הביתה ונצמדתי לילדים הגדולים יותר. באותה עת החשמל עדיין לא זרם בבתים, שהוארו על ידי מנורות נפט. דרכנו עברה דרך סמטאות חשוכות, ואורם הקלוש של פנסי הרחוב שהופעלו בגז וניצבו ברחוב הראשי, לא הגיע אלינו. תחלופנה מספר שנים עד שיגיע לעיירה יהודי עשיר אשר ירכוש גנרטור ותושבי העיירה יזכו להתחבר למערכת החשמל.

בשבתות בקיץ נהגנו להגיע בשעות אחר הצהריים ל"ישיבה" כדי ללמוד פרקי אבות. למסיבת הסיום הזמין הרב את כל הורי התלמידים והציג ילד אחר ילד, אליו הפנה שאלות בקיאות. עמדנו חבורת ילדים נרגשים, מולנו ישבו ההורים על הספסלים. "קים הער קינדלע", בוא הנה ילד, קרא לי הרב ואצבעו סימנה לי להתקרב, "מה אתה לומד?"

"חומש, ענית."

"ומה פירוש חומש? חמש?"

"חמש."

"מה זה חמש? חמישה כעכים בעד גרוש?"

"לא, רב, חמישה ספרי תורה."

"ואיך קוראים אותם?"

"בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים, סימנתי באצבעותיי."

"ואיזו סדרה אתה לומד?"

"ויקרא."

"מה פירוש? האם הפירוש הוא שהשמש קרא למתפללים להיכנס ולהתפלל?"

"לא, רבה, אלוהים קרא למשה לקחת את ספר התורה."

הרב טפח על כתפי ושיבח אותי בפני כולם: "הילד הזה ממש עליוני!"

נעוריי

בגיל חמש, הלכתי ללמוד ב"חדר" בביתו של הרב "מלמד" פסח גרופן. לרב ואשתו היו חמישה ילדים ושני חדרים. בבוקר הוצאו הילדים מחדרם, המיטות הוזזו או הוצאו אף הן, הרב העמיד שולחן ארוך ולידו שני ספסלים, ושישה-עשר דרדקים קטנים הצטופפנו סביב השולחן כשעינינו נשואות אל המלמד שלנו הלבוש שחורים עם "ארבע כנפות" וציציות מתנפנפות, מחזיק בידו מקלון קטן המשמש כאות אזהרה לכולנו. כשהרעש גבר הוא הקיש בו על השולחן, ולעתים השתמש בו כדי לטפוח קלות על ידו של ילד סורר. אופן הלימוד היה בשירה ובשינון, ולאחר השירה התחלנו ללמוד לכתוב את האותיות, בכל שבוע אות אחרת, ולאחר מכן למדנו את המילים. כשהמלמד שר את האלף-בית, אנו החרנו-החזקנו אחריו:

אויפן פריפעטשיק ברענט א פייערל

און אין שטוב איז הייס,

און דער רבי לערנט קליינע קינדערעך

דעם אלף-בית.

זאגט זשע קינדערלעך, געדענקט זשע, טייערע,

ואס איר לערנט דא.

זאגט זשע נאך א מאל און טאקע נאך א מאל:

קמץ-אלף - אה!

שאציית לו כבעבר. לבית הכנסת הלכתי כדי שיראה אותי עושה זאת, אך בהגיעי לשם חמקתי החוצה עם חבריי. אחד מהם, בן לשוטר פולני, הזמין אותי בקריסטמס לבקר בביתם ולהתרשם מעץ חג המולד. באותה תקופה לא חשתי באווירה אנטישמית. הביטויים הגזעניים יגיעו מאוחר יותר, כשהפולנים יכנו אותנו בשמות גנאי ואנו נשיב להם בתגרות ידיים.

שתי פנים היו לעיירה שלנו, של חסידים מזה ושל משכילים וציונים מזה. תנועות ציוניות החלו לקום בה מאז תום מלחמת העולם הראשונה, וכללו סניפים של תנועות "החלוץ", "בית"ר", "השומר הצעיר", וכן מועדון של ה"בונד", בו דיברו יידיש, ואפילו של התנועה הקומוניסטית. במועדון ה"בונד", רכשתי את האינטליגנציה ההתנהגותית, למדתי לנאום ולדבר היטב ביידיש (ועל כן מושרשת בי עד היום היידיש הספרותית ומנהגיה, כמו למשל המנהג שלי להתנצל בפני כולם כשעלי לקום וללכת).

מה"בונד" עברתי לתנועת "בית"ר", ואני כבר בן חמש-עשרה. הפעילות התקיימה בבית-יתומים שנבנה הודות לתרומה של נדבנים, וכאשר זו נסתיימה ולא נותרו בו עוד יתומים, ביקשו תנועות "החלוץ" ו"בית"ר" להשתמש במבנה. אלא שהוויכוח על איזה חלק של הבניין יהיה שייך למי גבר, ולבסוף הגיע לידי קטטות והתערבות משטרתית. נעצרו כמה מהפעילים, ורק אחר כך התבצעה חלוקת הבית בהסכמה ובדרכי שלום.

הפעילויות בתנועה כללו ריקודים, שירה, דיונים פוליטיים ושיחות חופשיות, אליהם הופענו לבושים בחולצות החומות של "בית"ר". מדריכים מקומיים ושליחים מהארץ הגיעו כדי לספר לנו כיצד יוכלו היהודים לזכות בעצמאות מדינית, ומדוע עליהם לעלות ארצה, לבנות ולהיבנות בה. ביקרו אותנו ברוז'שיץ' גם זאב ז'בוטינסקי, מנחם בגין וחיים נחמן ביאליק. היו בינינו שנסעו ל"הכשרה" במטרה לעלות ארצה מיד לאחריה, אלא שאני לא יכולתי לעזוב את בית הוריי; באותן שנים היה עול הפרנסה מוטל על כתפיי, אבי לא נמצא בקו הבריאות, ואני הקדשתי לו ולאמי זמן רב, יושב לצדם בערבים, מקשיב לדבריהם ומשוחח עמם ארוכות.

ואז, כאשר אבי לא התערב עוד בפעילות החברתית-ציונית, הצטרפתי עם חברי הטוב זוברמן, הנמצא בקשר עמי עד היום כחבר ועד בני העיר רוז'שיץ', למועדון "החלוץ". המועדון בו התקיימה פעילות "החלוץ", נוהל בידי קרוב

הבטתי נרגש בהורי המתמוגגים ובאמי מוחה דמעת שמחה.

אף על פי ששיטת הלימוד הייתה מיושנת מאוד, הציוד דל והמראה הכללי עלוב, קנינו ראשית דעת בתורה ובמצוות, ראשית אהבה לעם ולתולדותיו, ללשון הקודש ולארץ.²

מ"הישיבה" המשכתי לבית הספר "פאלקשולה", בית-ספר יהודי שהוראתו בשפת היידיש, ובו למדתי עברית, יידיש, חשבון ופולנית. בכל יום בשווי מבית הספר אכלתי עם אמי ואחיותיי ארוחת צהריים, לאחריה יצאתי לשחק עם חבריי בכדורגל וכשמזג האוויר לא איפשר זאת שחקנו בבית בוולנצ', משחק הדומה לדומינו.

משם המשכתי לבית הספר העברי "תרבות", שהוקם בעמל רב. במשך שנים נאבקו אנשי הקהילה לקיימו: אורגנו נשפים ואירועים חברתיים שהכנסתם הוקדשה להחזקת בית הספר, אך כל אלו, בצירוף שכר הלימוד, לא הספיקו, ובית הספר נמצא כל העת בסכנת סגירה. לקחתי חלק בחוג הדרמטי בהנהלת אברהם-יצחק הסנדלר, שם פיתחתי את כישרוני כזמר. ערכנו חזרות בבית הספר, ובבית הקולנוע הצגנו מחזות על פי סיפורים של שלום עליכם, י.ל. פרץ, אנסקי³ ואחרים. את ההכנסות תרמנו לבית הספר. את מורי משם, מר זניוק, אפגוש ברבות השנים בארץ ישראל.

אבי התנגד להמשך לימודי ב"תרבות". "מה עכשיו", אמר לי, "תתחיל לדבר איתי עברית, שפה שאינני מכיר?" כיבדתי אותו ועברתי ללמוד בבית-ספר מקצועי פולני. כאשר מלאו לי חמש-עשרה שנים, במקביל ללימודי התחלתי לעבוד בתור זבן בחנות הגלנטריה של משה רוזנברג, ואת כל משכורת העברתי להורי. המשק שלנו כבר לא ראה רווחים כבעבר, ואני נאלצתי לעזור בפרנסת המשפחה. בעבודה זו רכשתי ניסיון רב בשירות לקוחות, למדתי כיצד לדבר עמם ולנהוג בהם, והודות לכך התקבלתי לעבודה בחנות גדולה, שם הרווחתי יותר.

ככל שהתבגרתי והפכתי עצמאי לא יכול היה אבא להמשיך ולדרוש ממני

2 מדבריו של אבנר רחמיאלי, בספר "רוז'שיץ' עירתי" בעריכת גרשון זיק, תל אביב 1976, עמ' 135.

3 ש. אנסקי הוא כינויו הספרותי של שלמה זיינביל (רפופורט), סופר, משורר ומחזאי ביידיש וברוסית, מחבר המחזה הנודע "הדיבוק".

בגרות ואחריות

בהגיעי לגיל שמונה-עשרה גויסתי לצבא הפולני. לפני צאתי הותרתי להורי סכום כסף שהרווחתי בעבודתי, ממנו יוכלו לחיות בהיעדרי. שרתתי בחיל רגלים גדוד 23 שבסיסו נמצא בעיר לוצק, ובמשך שנתיים סבלתי עם שאר חבריי לנשק; בכל בוקר קמנו עם שחר למסדר, בו עבר הקצין ובדק את לבושנו ואם מיטתנו סודרה כהלכה. האימונים נערכו ברכיבה על סוסים, ובעיקר ברגל; הלכנו המון ברגל. במשך כל התקופה הארוכה הזו לא הייתי בבית, למעט פעם אחת שבה ניתנה לי חופשה בת שבוע. את מכתביי הביתה נאלצתי לכתוב בפולנית, כדי שיוכלו להיבדק על ידי הצנזורה. בשנת 1935 השתחררתי מהצבא הפולני ושבתי הביתה.

שוב ברוז'שיץ', ואני כבר בחור בן עשרים, בעל ניסיון וביטחון עצמי, בעל מיומנויות וכישורים. את אלו המקצועיים רכשתי קודם בעבודתי בחנות, כאשר הודרכתי והתנסיתי בעבודה מול לקוחות. את הבגרות והמשמעת קיבלתי בשירותי הצבאי. חשתי שלמרות הגיעי מעיירה קטנה, התפתחתי לשביעות רצוני. מאחר שהיה עלי להמשיך לסייע להורי כלכלית, לא יכולתי לפנות ללימודים גבוהים, מה שחסר לי מאוד. הקמתי חנות לכלי בית ולזכוכית לשמשות, וניהלתי אותה בהצלחה. כשאחיותיי נישאו היה עלי לפנות את הבית, משום שכאמור הוא חולק והוקצה לשתייהן. כאשר נסעתי לבקר את אחותי פייגה שהתגוררה בעיר סמוכה, היה בעלה שואל אותי: "נו, מוישה, ומה איתך? מתי תסתדר?" לא ידעתי. הייתי עסוק אז בטרדות פרנסה, וכנראה בדרך מאוד בענייני נשים.

בינתיים עשיתי חיים. רבות מהמסיבות נערכו בבתים הפרטיים, גם בביתנו,

משפחה שלי. במהלך השבוע ביקרתי בפעולות בסניף, ואת מסיבות הריקודים עם החברים והחברות קיימנו בבתים הפרטיים. לרשותנו עמד פטפון מנואלה עם גרמופון, ואחיותיי הביאו תקליטים. עתה יכולתי ליישם את שלמדתי בילדותי מצפייה בהן. היו אלו ימים יפים של בילויים, שתייה וריקודים בלילות. בימי הקיץ נהגנו ללכת לשחות, בנים ובנות, בנהר הסטיר במקום בו המים אינם עמוקים, ולעתים בערבים להקשיב יחד ל"חבורת לסקובסקי", קבוצת נגנים פולנית שניגנו בחצוצרה, תופים וכינור. הייתה זו התקופה הטובה בחיי.

פרוץ המלחמה

מן קצר לאחר האחד בספטמבר 1939, עם פלישת הצבא הגרמני לפולין, נשמעו הדי ההפצצות גם ברוז'שיץ'. מאחר שהתגוררנו מרחק לא רב ממסילת הרכבת, מקום מועד להפגזה, מיהרנו לעבור לכפר סמוך עד יעבור זעם. גויסתי מיד לצבא ולחמתי עד שפולין התפוררה בעקבות הסכם ריבנטוב-מולטוב.⁵ איכשהו הצלחתי להגיע הביתה.

בינתיים השתלטו הרוסים על האזור שלנו, עד לנהר בוג. הכיבוש הרוסי היה מוחלט, לא רק צבאי, אלא גם אידיאולוגי: סובייטיזציה של החיים. כל המנגנון השלטוני הובא מברית המועצות: הצבא, המשטרה הגלויה והחשאית, הנ.ק.וו. דה⁶ המשרדים הממשלתיים, מערכות החינוך, התרבות והמנהלות. המון אנשי ממשל, שלטון וצבא-אנשים, נשים ומשפחות. משרדים הועברו כיחידת תפעול שלמה ומיד נכנסו לעבודה. בתי חרושת ומפעלים הולאמו וכולם הקימו קואופרטיבים יצרניים. השלטון הרוסי הפך את ההשכלה והתרבות לנחלת הכלל. סרטים הוקרנו על מסכי ענק, בחוצות העיר נערכו הצגות ומופע רחוב,

5 הסכם בין ברית המועצות לבין גרמניה הנאצית, שנחתם ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה. ב-14 באוגוסט 1939 הודיע שר החוץ הגרמני, יואכים פון ריבנטרופ, לסובייטים, שגרמניה מוכנה לשפר את יחסיה עם ברית המועצות. במשא ומתן מזורז, שבו ייצג את ברית המועצות שר החוץ שלה, ויצ'סלב מולוטוב, סוכם על חתימת חוזה כלכלי ועל חוזה אי התקפה וחלוקת תחומי השפעה במזרח אירופה בין גרמניה לברית המועצות. שני הצדדים התחייבו לא לתקוף זה את זה ולא לסייע לצד שלישי לעשות זאת. תוקף החוזה היה לעשר שנים, אך הוא נשמר פחות משנתיים, כאשר הפרו אותו הגרמנים עם פלישתם לברית המועצות ב-22 ביוני 1941.

6 נ.ק.וו.ד - ארגון הביון והמשטרה החשאית של רוסיה הסובייטית באותן שנים. (מט"ח, הספרייה הווירטואלית)

שם היה הגרמופון ואחי ואחיותיי השתתפו אף הם בחגיגה. בימי ראשון נהגתי ללכת לרקוד עם הבנות שהגיעו למועדון היישר מהתפילה בכנסייה. יצאתי עם בחורות שונות לראינוע, נהנים מגורשטיין הכנר שליווה בנגינתו את התמונות ברקע. ביקרתי בתיאטרון הנוודד וזכיתי לראות את בן ציון ויטלר, שחקן תיאטרון היידיש המפורסם באותם ימים.⁴ בשבתות אחר הצהריים נהגנו לצאת לשוט בנהר בסירות משוטים. נהייתי מהחופש ולא עלה בדעתי להתחייב לאף אחת מהנשים. מבחינתי, להתחתן אז פירושו היה עול, לפרנס אישה, משום שעל פי רוב הנשים לא עבדו לאחר הנישואין. כאשר הכרתי בחורה נעימת מראה מעיירה סמוכה, דווקא נהייתי מהקשר עמה ומהחיבוקים והנשיקות בסתר. אלא שרחל אחותי התנגדה שאמשיך לראותה, משום שהבחורה לא הייתה פיקחית דיה. "תפסיק לצאת איתה", אמרה לי רחל, "היא לא מספיק טובה בשבילך".

כשרחל עמדה להינשא, הקדשתי לעניין את כל כולי; כדי להבטיח את עניין הנדוניה נסעתי ברכבת לאורחוב, העיירה שבה התגורר הבחור שלה, לגופי בגדי שבת מעונבים ומעיל עונתי קל. מהרכבת שכרתי כרכרה, אלא שהקור היה רב עד כי חששתי שאקפא למוות. "הצילו אותי", אמרתי לבני המשפחה בהגיעי לביתם, והם פרשו עלי מיד שמיעה והגישו לי משקה חם. לאחר שהתאוששתי ונקבעו התנאים חזרתי לרוז'שיץ' וניגשתי מיד לסניף הדואר כדי להתקשר לאחי ולתאם עמו את הסכם. חיים התגורר במרחק ארבעים קילומטרים משם, ובסניף הדואר נאמר לי לחזור למחרת בצהריים, רק אז יוכל להיווצר הקשר בינינו. בתוך כך יידעתי את שאר אחיותיי ואחיי, ולאחר שצלחנו גם זאת, יכולנו להתכונן לקראת חתונתה של רחל, אחותי האהובה, שנערכה כיד המלך.

4 בן ציון ויטלר גם חיבר פזמונים, השתתף בעשרות אופרטות והקליט מאות שירים. הוא נולד למשפחה חסידיית בעיירה בֶּלֶז שבגליציה המזרחית, ובגיל צעיר עבר עם משפחתו לווינה, שם קיבל הכשרה מוסיקלית. כבר כשהיה בן שתיים-עשרה החל להופיע בלהקת שחקנים, אך בשל התנגדות משפחתו דיכא את יצר המשחק והחל בקריירה עיתונאית. ב-1926 חזר לבמה ומאז לא ירד ממנה והופיע ברחבי העולם היהודי, מדרום אפריקה ועד פולין. ב-1940 היגר לאמריקה והופיע עם רעייתו השחקנית והזמרת שפרה לרר בעיקר בארה"ב ובדרום אמריקה, וב-1956 הגיעו בני הזוג גם לסדרת קונצרטים במדינת ישראל.

ב-4 במאי 1941 נקראתי להתייצב לשירות סדיר בצבא הרוסי בתוך שלושה ימים. הכנתי ארגז מלא באוכל וציוד. הציבו אותי ב-OIABA 72, פלוגה המכשירה שטחים לבניית שדות תעופה. נפל דבר ושדה התעופה שהוטל על הפלוגה שלי להקים נמצא במרחק שנים-עשר קילומטרים בלבד מביתי. אבי בא לבקרני במחנה הצבאי ונחרד מהעבודה הפרימיטיבית שהוטל עלינו לבצע. בתחילת יוני ביקרתי בבית כאשר נשלחנו לבית המרחץ, מיהרתי לבקר את אמי, והיא אמרה לי: "מוישה, אתה יודע שמדברים על מלחמה..." לא ידעתי שהמצב כה חמור. ואכן, כעבור שבוע פרצה המלחמה.

ביום ה-22 ביוני 1941 פלשו כארבעה מיליון חיילים של גרמניה הנאצית ובנות בריתה לתחומי רוסיה ללא התרעה מוקדמת,⁸ במטרה להכניעה תוך השמדת כוחות הצבא האדום, כיבוש והשתלטות על המשאבים הרוסיים. ההתקפה הגרמנית הפתיעה את ההנהגה הצבאית והמדינית הרוסית, ובמהלך החודשים הבאים השתלטו הגרמנים על כמיליון וחצי קילומטרים רבועים בשטח רוסיה האירופית. ההיסטוריה תספר כי גם בתום ארבע שנים לא תצליח גרמניה להכניע את המעצמה הסובייטית, אך בתחילת הלחימה האופק לא נראה מבטיח.

הצבא הרוסי החל לסגת, ואני ביקשתי מהקצין שלנו לקפוץ הביתה לכמה דקות, להיפרד מהורי. בדרכי הביתה הרהרתי, כי אינני יודע אם אפגוש אותם שוב. כשראתה אותי, חיבקה אותי אמי הטובה ואמרה: "אלוהים יודע מה יהיה איתנו." התחושה הייתה קשה, הזמן קצר: שתי דקות להיפרד. לא היה בכוחי לעשות דבר. עזבתי את הורי והשארתי את ביתי מאחור. לא לקחתי עמי דבר. בעליהם של אחיותיי גויסו אף הם. את רחל הותרתי בהיריון. שנים מאוחר יותר אגלה מה עלה בגורלם; הורי האהובים נרצחו בידי הנאצים, בעלה של פייגה נהרג בהפצצת גשר. שרה אחותי ניסתה ככל הנראה להימלט עם בנה

⁸ "מבצע ברברוסה" - כארבעה מיליון חיילים של מדינות הציר פלשו לתחומי ברית המועצות ללא התרעה מוקדמת, ובכך פתחו בעימות צבאי קשה וממושך בין ברית המועצות למדינות הציר, שארך כמעט ארבע שנים. ההתקפה הגרמנית הצליחה להפתיע לחלוטין את ההנהגה הצבאית והמדינית של ברית המועצות, ובמהלך החודשים הראשונים של הפלישה הצליח הצבא הגרמני להשתלט על שטחים נרחבים (כמיליון וחצי קמ"ר) בשטח ברית המועצות האירופאית, ולהנחיל שורת תבוסות נוראות לצבא הסובייטי. אך למרות כל זאת, גרמניה הנאצית לא הצליחה להשיג את היעד העיקרי שלה ולהכניע את ברית המועצות.

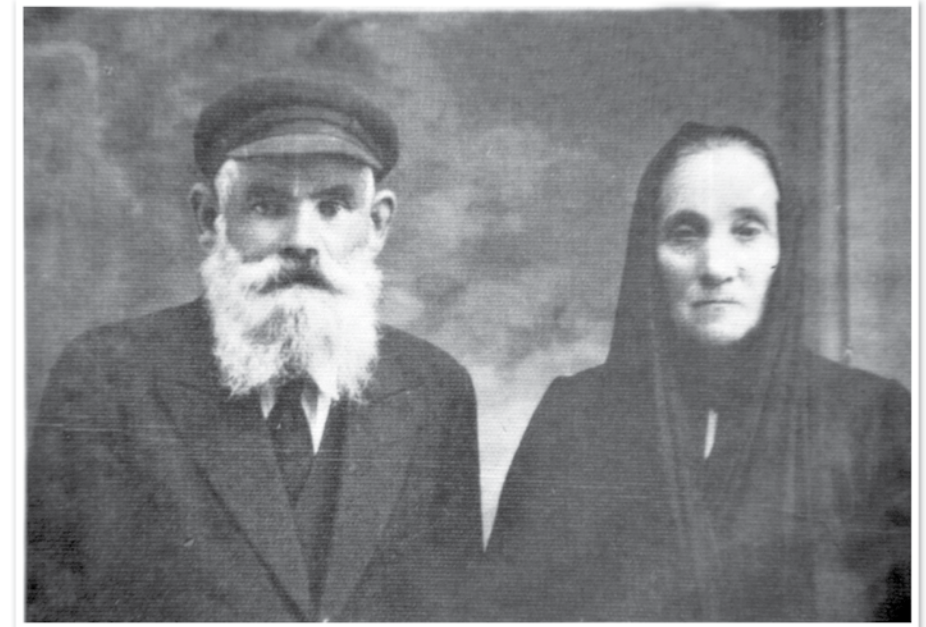
מקהלות נתנו קונצרטים, גרמושקות ורקדני קזאצ'וק בידרו את התושבים. נערכו מצעדים באחד במאי וביום המהפכה, כמו גם מפגני התעמלות המוניים. הכריחו אותנו להישבע לקומסומוול,⁷ ארגון הנוער הקומוניסטי, כהכנה לכניסתנו למפלגה הקומוניסטית. כל אחד היה חייב להיות בארגון, אחרת לא יקבל כרטיס אדום ועבודה. מי שלא נכנס, כמו אי אילו יהודים ציוניים, לא זכה לעבוד. הציונות בברית המועצות הייתה בלתי לגאלית ולכן רבים ברחו אז אל הגבול והגיעו איכשהו לארץ ישראל. ביהודים האחרים לא נגעו, חיינו חיים נורמליים והנוער הלא-ציוני פרח.

זמנים טובים החלו; קיבלתי לידי לנהל מפעל גדול לאספקת בשר ומוצרי מזון לצבא הרוסי. בתוך כך הצלחתי להסדיר לשייט (יהושע) פופ, בנם של שרה ושייט, עבודה מסודרת בהובלת משא צבאי עם סוסים. זכיתי בדרגה גבוהה, אם כי הרוסים לא התנהגו ביושר: לקחו בשר מבלי לשלם, קצינים קנו בהקפה ולא שילמו. גיליתי את זה בזמן, למזלי, לאחר שקרובת משפחה שלי, איטה ורקוביצקי שעבדה בהנהלת החשבונות של המפעל, סיפרה לי על כך. "אל תיתן להם בשר בהקפה," הזהירה אותי, "משום שאתה הוא שתצטרך לשלם על זה אחר כך, אחרת תואשם בגניבה." התחלתי לחפש דרך מוצא מהתפקיד, כי לא בקלות ניתן היה להשתחרר. אחד ממנהלי המפעל, טבריש גרברסקי, איש מפלגה טוב ומכובד, נהג לשלוח אותי לקורסים מקצועיים. אפנה אליו, חשבתי ובאתי לחדרו באחד מימי א' ודפקתי על דלתו. התחלנו לשוחח ואמרתי לו שאני מבקש להתפטר מתפקידי. מר גרברסקי התפלא, שכן זו עבודה טובה ומכובדת. "אינני מתאים להיות סוחר כל כך גדול," אמרתי לו, "להיות אחראי על מערך כה רחב." הוא הקשיב לי ואמר שאם אמצא מחליף, הוא מסכים לשחרר אותי מתפקידי. התחלתי לחפש; נזכרתי באחיו של יוס'ה שמוש חברי, יהודי סוחר מפולפל שהכרתי. באתי אצלו וסיפרתי לו על התפקיד, והוא שמח. הבאתי אותו לגרברסקי, וכך יצאתי מהעסק ומהאפשרות להיאסר לעשר שנים בגלל הגירעון הכספי שהצטבר. עד מהרה מצאתי עבודה חדשה: מכירת זרעים לקולחוזים. הקמתי חנות והאיכרים הגיעו, חתמו ולקחו, והמפלגה שילמה.

⁷ הקומסומוול היה מסגרת הנוער של המפלגה הקומוניסטית ונועד לצעירים מגיל 14 ועד גיל מקסימלי של 28. כגוף פוליטי הייתה לקומסומוול השפעה מועטה על המפלגה הקומוניסטית והמשטר בברית המועצות, אך הוא מילא חלק חשוב ביותר בלימוד ערכי המפלגה לנוער וכמסגרת ראשונית לשילובם בחיים הפוליטיים. (ויקיפדיה)

בעומק רוסייה

בשובי לשורות הצבא מיהרה היחידה שלנו לחצות את הגבול מאוקראינה לרוסיה. עשינו זאת על גבי טרקטור. מפקדנו היהודי, בלקוב, טעה ללא הרף, ובמקום לנהל את היחידה רץ להביא את אשתו ואת אמה והזניח את חייליו. לא ראינו אותו יותר, כנראה משום שנזרק מהצבא על ידי המפקדים. את כלי הנשק הרוסי שקיבלנו לא הכרנו, והיה עלינו ללמוד להפעילם. דרך ארוכה עשינו ברגל ללא המפקד שלנו, וכאשר חצינו את רובנו, העיר הראשונה שספגה הפצצות מהאוויר, נחשפנו לזוועות הראשונות של המלחמה בדרכנו על גופות ועל גוויות. כאשר איתרתי חנות טבק נטושה, חמקתי והצלחתי לקחת קופסת סיגריות וגפרורים, מצרך נדיר ביותר. בגלל ההפצצות נמצאו פריטים רבים מפוזרים על הארץ, ואנו, החיילים, אספנו מכל הבא ליד. בדרך נס הגענו לז'יטומיר, אך שם לא ידעו מה לעשות בנו. כמעט שלא היה לנו נשק, ובמה שהיה איש מאיתנו לא ידע להשתמש. היינו יחידה של חיילים שגויסו לתפקידי חשיבה ומדידה טרם הכשרת השטח, ועתה נזקקו הרוסים ללוחמים. ניתנו לנו מדים ומפקד חדש, וכן רובה ובו עשרה כדורים. שכבנו בשוחות, בחזית, בעוד המטוסים הגרמניים מפגיזים אותנו מלמעלה. כל שיכולתי לעשות זה לכסות את ראשי בידיי. כשהגיעו הטנקים וחיילי החי"ר, התברר לנו שהרוסים אינם מוכנים לחימה כפי שמוכן לכך הוורמאכט. לחיילים הגרמניים היו פצצות ולנו רובים. לא ישנו בלילות, ונדמה כי לא נותרה בררה אלא לסגת. מאוחר יותר למדתי, כי כשנוכח סטאלין כי האוקראינים "עושים סבוטאז" ובורחים, הוא פקד על כל אנשי מערב אוקראינה להישלח אל העורף ולעזוב את החזית.

ה'ר'

הצעיר זוזה, והם נהרגו, ילדיה האחרים זלמן, יצחק, יוהנה, לייבל ויעקב - נספו. שייעה בעלה התחבא באופן כלשהו במשך כל המלחמה והצליח להיוותר בחיים, אך כאשר יצא מהמחבוא עם סיום המלחמה, נרצח בידי האוקראינים. את הפרט הזה אלמד בשנת 2007 בעת ביקורי בעיירה. רק שייע, אחד מילדיהם של שרה ושייעה, מילט עצמו לרוסיה ולימים הגיע ארצה. קרינדל אחותי וחיים רוזנקי בעלה, נספו עם שלושת ילדיהם אלקה, לייבל ויעקב; אחותי דבוסקי ובעלה דוד גלרשטיין נספו עם שתי בנותיהם פייגלה ופרלה; אחותי טצ'רנה ובעלה פוקס נספו עם שתי בנותיהם רחלה ואטלה; אחותי פייגה ובעלה ברוך פרמן, שבתקופת הלחימה הצטרף לפרטיזנים, נספו שניהם גם כן; אחותי האהובה רחל, שנישאה לבצלאל נוטריש, ילדה בגטו את בתה היחידה, ושלושתם נספו גם כן. דבר לא ייוותר, אלא בזיכרונותיי. רק כעבור ארבעים שנה אזכה לראות תמונה של הורי שעוד הספיקו לשלוח לבני משפחה באמריקה, אז אוכל לראות שוב את פניהם. תמונה זו תלויה עד היום מעל מיטתי.

בקולחוזים בישלו לכולם אוכל במטבח וחילקו לאנשים, ופעם בשבוע הוטל עלי להשגיח על הטבחים. אלו גנבו אוכל ונתנו לי חבילת מזון בתמורה לכך שלא אספר על הגניבה. את החבילה החבאתי לחבריי, "בואו, יש אוכל," אמרתי להם, וכך הצלחנו לעמוד בתנאי הרעב במשך כמה שבועות.

ביום הכיפורים באותה שנה, בעוברנו ממקום אחד לאחר, נסענו ברכבת. מאחר שהיה עלינו להחליף רכבות ולחכות יממה עד לרכבת הבאה, הכניסו אותנו, היהודים, לאחד מבתי הכנסת באזור כדי להתפלל את תפילת יום הכיפורים. וכך, בעודנו שקועים בתפילת "כל נדרי", נכנס יהודי רוסי וקרא לעברנו: "מה אתם עסוקים בשטויות בזמן שהורגים את ההורים שלכם?!" זו הייתה הפעם הראשונה ששמעתי על זוועות הנאצים. אותו יהודי סיפר לנו שהוא משרת כקצין בצבא הרוסי ובמו עיניו ראה כיצד רוצחים הנאצים את היהודים, ואף נתן לנו הוכחות לכך. היינו חמישים וחמישה יהודים שם, שרויים בהלם, ובאותו יום שחור למעשה הבנו שאין לנו עוד משפחות.

חשבתי לעצמי: אני בחזית ואין לי אף אחד יותר. אם איהרג כאן, יזרקו אותי לבור ואיש לא ידע שאי פעם הייתי. לא ייוותר אף נצר למשפחת גרברסקי. התחושה הייתה קשה, נתקפתי ייאוש. לא ידעתי האם להתאבד או להמשיך לחיות, באיזה כיוון עלי לבחור. לבסוף בחרתי להישאר בחיים. עלי להמשיך הלאה, החלטתי, כי מי יודע לאן אגיע? לא נותרה לי בררה אלא להמשיך לעשות עם חברי המחלקה שלי את דרכנו ברגל, מעיר לעיר, מכפר לכפר, מובלים בידי אחד החברים. רובנו המוחלט היינו יהודים, לא ידענו מה לעשות מלבד להישאר יחד, מנסים לעכל את השמועות, את הסיפורים, את הזוועה והאובדן. באחת הנסיעות ברכבת הוצאתי סיגריה ועמדתי להדליקה. אחד הפליטים היהודים ביקש ממני חצי גפרור, כפי שנהגו אז לחצות את הגפרור ולחלוק בו. נתתי לו. "אם תיתן לי את כל הקופסה," אמר, "אתן לך משחת נעליים." הסכמתי. לא ידעתי אז שהמשחה הזו תשמש אותי במקום אחר שיציל את חיי, ובזכותה אף ישתפרו תנאיי.

הגענו לאחד הכפרים וחולקנו בין הבתים. בבוקר הוטל עלינו לחפור תעלות נגד טנקים. בקבוצה של שישה חיילים בלבד נאלצנו לחפור באדמה הקפואה, בעוד האוכל ניתן במשורה והתנאים קשים. נזכרתי בדבריו של חייל פולני שפגשתי ברכבת וסיפר לי כי בסרטוב מתארגן צבא פולני. תהיתי מדוע

כבר היינו בעומקה של רוסיה, וכמו יהודים רבים שלחמו לצדי נדמה היה לי שמאיתנו רק רוצים להיפטר. בתור רס"ר נסעתי עם המפקד בשני סוסים ועגלה. המפקד היה אנטישמי והבחור שהוביל אותנו היה מאוד לא סימפטי. בדרך פרש אחד הבחורים שלנו, אברהם ספר, אף הוא מרוז'ישץ', מהשורה כדי לשתות מים. כאשר הגענו לאחד הקולחוזים ועצרנו לאכול, סיפר הבחור המוביל למפקד על החייל שיצא מהשורה. המפקד הורה להכניסו למחסן ולשמור עליו שלא ייצא. כשסיימנו לאכול קם המפקד, נטל עששית ואקדח, הלך למחסן, ולפתע נשמעה ירייה. הכדור חדר למותנו של ספר והפנס כבה. על אף שלא ראה אותו מת, הורה הקצין היורה לשומר לקבור את החייל, והוסיף: "העיקר שתוריד לו את המגפיים". אברהם ספר דימם, אך נותר בחיים וביקש מהשומר שיעזור לו. מנהל הקולחוז, שהיה עד למחזה, לקח את ספר הפצוע לביתו, חבש אותו והזעיק את אנשי הנ.ק.וו.דה. כאשר יצא המפקד לראות את הקבר, לא מצא דבר. הוא העמיד חמישים איש סביב הקולחוז כדי שישמרו שהחייל לא יברח, מבלי לדעת שהוא שוכב בביתו של מנהל הקולחוז. לפתע ראינו מרחוק עגלה רתומה לשני סוסים מתקרבת אלינו. "מה קרה?" שאלו הרוכבים, ואני סיפרתי להם על ההתרחשות הדרמטית. "עלה על העגלה," הורו לי ולקחוני לביתו של מנהל הקולחוז. הם לקחו משם את הקצין ואת האקדח, העלו אותו על העגלה, ויותר לא ראינו אותו. את אברהם ספר שלנו פינו לבית החולים, ולמחרת הובא קצין אחר, חבר מפלגה מבוגר ונעים הליכות.

הקצין החדש העביר אותנו את אלף הקילומטרים עד סרטוב, ממקום למקום, ברכבות במקום ברגל. בדרך הוא הכיר בחורה, שאותה כינה בשם "שולצק'ה". בגללה הוא החל להזניח אותנו, החיילים, ועל כן החלטנו להיפטר ממנה. באחד הבקרים חיכינו לרכבת בתחנה, וכאשר זו הגיעה, העלינו את בחורה על הקרון בהבטיחנו לה שזו הרכבת שתכף נעלה עליה כולנו. הבחורה עלתה והרכבת יצאה לדרך. בלעדנו, כמובן. כשהתעורר המפקד ושאל איפה שולצק'ה שלו, אמרנו שאיננו יודעים. הוא החל לבכות, ואנחנו עשינו עצמנו כאילו איננו יודעים דבר.

הגענו לסרטוב, שם נמצאו המטכ"ל והמפקדה הראשית. המפקד שלנו ביקש להשתחרר מתפקידו. עד שסיימו להקים מחנה גדול עבור כל החיילים, נשלחנו למקומות עבודה שונים בקולחוזים. בינינו, היהודים, היו כמה גויים.

ולדיסלב אן/דרס

בצבא אנדרס

לאחר הפלישה הגרמנית לברית המועצות, שלימים תכונה בשם "מבצע ברבורסה", הסכימה הממשלה הפולנית הגולה לשתף פעולה עם ברית המועצות כנגד גרמניה. הגנרל הפולני ולדיסלב אנדרס, ששירת כמפקד חטיבת

עלי להמשיך לחפור בתנאים הללו, בשעה שאני יכול לנסות לשפר את מצבי ולהתקדם, והרי ממילא לא שרתתי בצבא מתוך נאמנות רוסית או אידיאליזם, עשינו זאת, חבריי ואני, על מנת להינצל ממוות ולשרוד. הרעיון ניצת במוחי, ולא כבה. לבסוף שיתפתי בכך את חבריי, והוחלט כי אסע לסרטוב להתרשם במה מדובר.

כשחזרתי סיפרתי להם על הצבא המתארגן שם מפליטי הצבא הפולני, נשים, זקנים וילדים, אך יהודים אינם ממהרים לצרף. עם זאת, הרגשנו כי אנו במנוסה ועלינו לחשוב מהר כיצד להציל את עצמנו ולא דווקא את רוסיה הגדולה. "אנו ממילא רק כוח עבודה בעיניהם", אמרנו זה לזה, "עם הצבא הפולני הזה אולי יש לנו סיכוי להגיע לארץ ישראל." לבסוף החלטנו להימלט. "מחר בבוקר", אמרתי לחבריי, "ניקח איתנו את החבילות, נסתדר בסוף טור היוצאים לעבודה כך שנוכל לעזוב מבלי שישומו לב."

ואומנם, למחרת הצלחנו כמה מחבריי ואני לחמוק מן השורה ולעלות על רכבת אחרת, שנסעה היישר לסרטוב. בדרכנו לשם פגשנו חיילים נוספים ואלו סיפרו כי רוסיה שחררה את כל החיילים הפולנים שהוגלו לסיביר והם אלו שעליהם מבוסס הצבא החדש. "קחו את הרכבת אל מחוץ לעיר", אמרו לנו, "שם יושב איזה גנרל ומקבל אנשים לשורות הצבא החדש."

עשינו כדבריהם, אך כשהגענו למקום חשכו עינינו; האולם המה בעשרות חולים ופצועים, קטועי ידיים ורגליים, חבושים מכף רגל ועד ראש. "הגנרל יגיע רק מחר", נאמר לנו. הלילה ירד וחבריי ואני חיפשנו היכן ללון, מצאנו איזה מקום וחזרנו בבוקר, היישר לתור ארוך של מאות אנשים שהשתרך עד לשולחן בו ישב הגנרל. נדחפתי קדימה, בידי פתק שהעיד על כך ששרתתי בצבא הפולני, והושטתי אותו לגנרל. הוא עיין בו קצרות וקרא: "יופי! חייל שלנו! תרשמו אותו מיד!" שאלתי מיד על חבריי והוא אמר: "אין שום בעיה, רשמו אותו ואת חבריו!" כך הצטרפנו לצבא אנדרס.

אל שורות הצבא של אנדרס הגיעו אנשים מזי רעב ועטויים בלויי סחבות, אשר מצאו את מזונם במנות הקרב של החיילים. הם היו חלק ממיליון וחצי הפולנים שגורשו לברית המועצות ממזרח פולין עם הפלישה הסובייטית אליה. עתה קומם אותם אנדרס וביקש להפכם לצבא מאורגן, גם אם כלל פליטים שאינם לוחמים ואפילו נשים, זקנים וילדים. בספטמבר 1941 הצטרפנו גם אנו אליהם.

עשרים וחמישה יהודים היינו וחשבנו על העתיד; המעבר מהרוסים לפולנים נראה בעינינו הדרך היחידה להינצל. קיווינו להמשיך אחר כך לשורות הצבא האנגלי ואיתו להגיע לפלשתינה. לאחר שנרשמנו בהגיענו, עלינו על טנדר כשאנו לבושים בסחבות המדים הרוסיים, ונלקחנו למחנה בטטישבה, מרחק עשרים וחמישה קילומטרים מסרטוב. שם ניתנו לנו מדים חדשים והפכנו לחיילים פולניים בחיל הפרשים. בכל בוקר צחצחתי את מגפיי עם אותה משחה שקיבלתי ברכבת תמורת קופסת גפרורים. באחד המסדרים חלף הרס"ר על פניי, הביט במגפיי, התרשם והלך. כעבור חצי שעה קיבלתי הוראה לגשת למשרד. הרס"ר ישב שם, החל לחקור אותי מי זה שמצחצח לי את המגפיים יפה כל כך. "אני בעצמי", השבתי לו, "ואם תרצה, אצחצח גם את שלך". וכך היה, צחצחתי את מגפיו עד שיכולתי לראות בהם את פניי. כעבור כמה ימים ניגשתי אליו וביקשתי אישור נסיעה לסרטוב. "ומה תעשה שם?" שאל אותי "אבקר מכרים". הרס"ר אישר ונסעתי לעיר. בסרטוב הסתובבתי כה וכה וראיתי שמוכרים מחורק'ה, טבק. קניתי כוס מחורק'ה וחזרתי למחנה. החברים ראו וביקשו שאמכור להם. מכרתי חצי מהכמות במחיר הגבוה פי שלוש מהסכום שקניתי. גם הרס"ר קיבל. את הסיגריות, אגב, גלגלנו בנייר מספר של סטלין. כשראיתי כי טוב, נכנסתי שוב לרס"ר וביקשתי פס (אישור יציאה) נוסף. הפעם קניתי ארבע כוסות מחורק'ה ומכרתי בבסיס. כך הרווחתי כסף, בו קניתי עוד לחם וחמאה. חיי השתפרו פלאים. יכולתי לנצל עוד יותר את יתרוני אצל הרס"ר, אך לא רציתי להפוך לסוחר גדול מדי.

חילוקי הדעות הפוליטיים הביאו לכך שצבא אנדרס לא לחם מעולם בחזית הרוסית. לאחר משא ומתן בין סטלין, צ'רצ'יל והכוחות הפולניים, אפשרו לצבא, שכבר מנה כמאה אלף חיילים ופליטים אזרחיים, לעבור לפרס, שהייתה באותה עת נתונה להשפעה בריטית. וכך, בערב פסח עזבנו את המחנה שלנו

ספרים לזכרון

פרשים בצבא הפולני עם פרוץ המלחמה, נפל בשבי הסובייטים כאשר אלו פלשו לפולין ממזרח, נכלא, נחקר ועונה. עתה הביא שגרירו של סטלין, מייסקי, לשחרורו, וזאת על פי הסכם בינו לבין גנרל שיקורסקי הגולה, מפקד הכוחות המזוינים הפולנים, על מנת שיקים כוח פולני שיילחם לצד הסובייטים דרך המערב, ויעמוד בראשו. במקביל לצבא אנדרס הקימה הסופרת הפולנייה הקומוניסטית ונדה וסילבסקה, צבא אשר לחם דרך המזרח.

9 ונדה וסילבסקה הייתה ילידת פולין, סופרת ספרי ילדים (כתבה את "פומצ'יק"), והקימה את "גדוד ונדה וסילבסקה" במסגרת הצבא הרוסי העממי.

משה קלימבורג, אני, דוד ויריה, 1942

תירתק 1942

בנבא אנדרס-תירתק ציראק

ונסענו לקרסנוזאבודקס שלחוף הים הכספי, שם דחסו אותנו לתוך אוניות נפט צבאיות, והפלגנו עמן לעיר הנמל פאהלווי שבאיראן. במשך חודש וחצי אכלנו לחם וביצים, ואני זכיתי אף ליותר מזה; חליתי בצהבת, אך נשארתי בחיים הודות לבחור יהודי בשם מארץ ששימש כסניטר וארגן עבורי חלב ואורז. לאחר שהתאוששתי נלקחנו מפאהלווי דרך המדבר

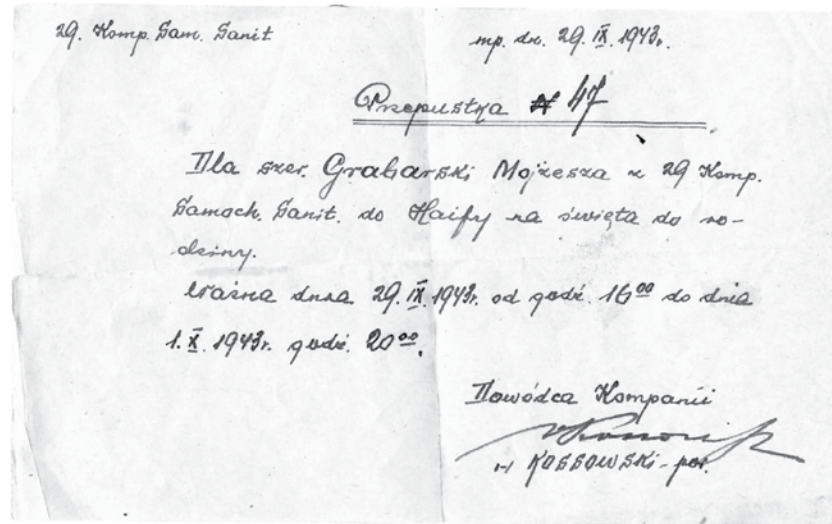
במשך שנה וחצי התאמנו בעיראק, כשהמטרה היא להגיע לארץ ישראל ולהילחם בגנרל הגרמני רומל. לא יכולנו לעזוב; כשנסענו לשוק, למשל, נלקחנו במשאית תחת שמירה. פעם הגיע אלינו אדם מהארץ וניסה לשכנע אותנו לערוק ולברוח ארצה. התמלאנו חששות; גם אם הרגשנו טוב והיחס אלינו היה הוגן, גם אם שמחנו שיצאנו מרוסיה ואנחנו חופשיים יותר, עדיין לא ידענו מה מחכה לנו. ומלבד זאת, קשה היה לברוח מעיראק כי הג'נדרמיה האנגלית והפולנית נמצאו שם. קבוצת יהודים אחרת, "ילדי טהרן", הייתה איתנו במחנה, ויום אחד קיבלו אנשיה הודעה שהם נוסעים לפלשתינה. ביניהם נמצאה אשתו של חברי, יפה ויזרה, ואחותה חנה שנרשמה כאחותי כדי שתוכל לעלות ארצה עם הקבוצה. לא נותר לנו אלא לחכות לתורנו.

צילון 1943

בנסיעה בת יום לחרקין, ועצרנו לא הרחק מהעיר קירקוך שבצפון עיראק. הגענו לשטח מגודר וחולקנו לגדודים, פלוגות וכיתות. שויכתי לכיתה 9 בדיוויזיית חי"ר החמישית ג'ובר. הצבנו אוהלים והקמנו מחנה, ואני יצאתי לסייר את השטח, כפי שאני נוהג עד היום, לבדוק היטב היכן אני נמצא כדי לשפר תנאים בטרם אתמקם. והנה מצאתי ערימת עצי ברוש, חתכתי וניקיתי אותם בעזרת סכין חדה, השגתי מסמרים ובניתי מיטה. אחר כך מצאתי חוטי טלפון שאותם קשרתי שתי וערב ועליהם הנחתי את שכמיית הגשם. כך ישנתי על מיטה בעוד כולם ישנו על הקרקע. יום אחד נכנס המפקד לאוהל למסדר ניקיון, והנה מיטה לפניו. "של מי המיטה?" שאל. "של גרברסקי, ענו לו. המפקד בא אלי בוכה וסיפר ששירת בוורשה כקצין משטרה ומאז יש לו כאבי גב איומים והוא אינו יכול לישון על הארץ. אמרתי לו: "אין לי בעיה להכין עבורך מיטה, ואפילו טובה משלי." לשם כך ניתן לי יום חופש, ולאחר שהתקנתי מיטה למפקד הגיעו כולם להתרשם והוא נישק אותי בתודה.

התחלנו באימונים רציניים מאוד. מאה וחמישים אלף חיילים, ביניהם נשים. ניתנו לנו מדים טובים ונשק, והתאמנו גם בלילות, כדי ללמוד כיצד לנוע ולהילחם בחשכה. התאמנו משש בבוקר עד הצהריים, ולאחר מנוחה המשכנו בהרצאות ובאימוני הלילה. במסדרים שרנו אומנם את ההמנון הפולני, אך לא הכריחו אותנו להצטלב. בשבת אפשרו לחיילים היהודיים לנוח, ואנו התקנו מעין בית-כנסת שיצחק ארצי (אביו של שלמה ארצי) שימש בו כחזן. בלילות ישנו תחת כילות בגלל היתושים, ובחורף הציפו הגשמים הרבים את האוהלים, אם הצליחו אלו לשרוד ברוח העזה. חבריי ואני עשינו את המיטב שביכולתנו; כאשר אחד מהם בכה באוזניי שהוא מתגעגע לאשתו, נתתי לו כסף שילך לשחק קלפים ויתעודד; למשה קלימבורד (לימים אביה של נורית גלרון) נהגתי לקנות בקבוק עראק גדול שאהב במיוחד, פעם אחת החבאתי אותו תחת הכרית והוא נגנב משם. תמונות שיספרו על התקופה היא יש בידי עד היום בזכות מצלמה שקנה אחד החברים מכספי. כשהפולנים רצו לקנות שעונים מהערבים העיראקיים, הם סחבו אותנו כדי שנדבר איתם, חשבו שערבית ועברית זהות. עדיין שמורה עמי טבעת זהב שקניתי שם בעשרה דינר. בסופו של דבר, כולנו דיברנו עם הידיים.

איזור יציאה מהבסיס לחולת האל הלנה, 29.9.1943

חיילים רבים ששירתו איתי וערקו, ממש כמוני. מאחר שאין לי לאן ללכת, הם מנסים לעזור לי ונותנים לי כתובת ברחוב יונה הנביא, לשם כדאי לגשת. אלא שבטעות הגעתי לרחוב יבנה ולא מצאתי דבר. להפתעתי פגשתי את חברי אלי בירמן, והוא הציע לי להתלוות אליו לאחותו שהתגוררה בקיבוץ גבעת השלושה. עצרנו מונית, שעלתה לנו עשרים ושניים מיל, בתקווה להגיע לקיבוץ לארוחת החג, אלא שבדרך המכונית נתקעה ולא עזרו הדחיפות וניסיונות התיקון. המונית שבקה חיים, ולנו לא נותר אלא להמשיך ברגל עד לקיבוץ. בגבעת השלושה התגוררו כמה מבני עירי רוז'שיץ'. חברנו אליהם בכוונה להישאר. הצטרפנו למגורים בצריף, חמישה איש יחדיו, ומיד שובצנו לעבודה. הכרתי את מנהל מפעל המרצפות, וזה הציע לי לעבוד בתור ספק החומר להכנת המרצפות. לא הייתי רגיל למלט ולעבודה כה קשה של נשיאת דליי חול ומים, על אף ששירתתי כחייל במשך כמה שנים. "קשה", התלוננתי באוזני חברי, שעזר לי מעט ואחר כך נעלם והשאיר אותי לבד עם פחי החול. גם חיי השיתוף לא היו הוגנים בעיניי; כשנזקקתי לסכין גילוח, ניגשתי לאחראי אספקה קטנה וביקשתי ממנו אחד. הוא התחמק בתואנה שנתן לי סכין לפני שבוע. לא אהבתי את המעמד הזה, הרגשתי שאני זקוק לחיים פרטיים מבלי להיות תלוי במישהו אחר.

ארץ ישראל

יום אחד הודיעו לנו המפקדים: "זהו, אתם מאומנים. אפשר לצאת להילחם." כל שידענו על המצב בחזית הוא מה שנאמר לנו על ידי הקצינים: המלחמה בעיצומה. עלינו על המשאיות שלקחו אותנו אל לצבא האנגלי, הצטרפנו לחיילים הבריטיים, ועמם נסענו דרך סוריה לעבר גבול פלשתינה. לאחר שחצינו את גשר בנות יעקב מצאנו את עצמנו בבסיס הצבא הבריטי בכפר ביל"ו. כך, בשבוע השני של ספטמבר 1943, הגעתי לארץ ישראל. הנה אנו בארץ, קרובים מתמיד אל החופש. בכל יום הבחנתי שכמה מהחיילים היהודיים נעלמים מן היחידה, חסרים בגדוד. תהיתי מתי אעשה זאת בעצמי. בינתיים שמעתי כי הז'נדרמיה האנגלית פשטה על רמת הכובש ומצאה שם כמה חברי שערקו. המשכתי לחכות. בינתיים הועברנו לבסיס צבאי בביר ג'ירג'רה, סמוך לעזה. לקראת ראש השנה פניתי למפקד שלי וביקשתי ממנו פס, חופשה ליומיים, כדי לחגוג עם אחותי. "היא מתגוררת בחיפה", שיקרתי. ידעתי שאם אומר שהיא בתל אביב, אקבל פס ליום אחד בלבד. לשמחתי, המפקד אישר, ואני לבשתי את מדיי המרשימים, נטלתי את פנקס החייל שלי ואת האישור שזה עתה ניתן לי, ונסעתי משם שלא על מנת לחזור.

הגעתי לנס ציונה, שם שהתה יפה טויבר (וידרה), אשת חברי, עם חברי הגרעין שלה טרם עלייתם לנקודת ההתיישבות בקיבוץ גן שמואל. מסרתי לה דרישת שלום מבעלה, והיא נתנה לי חולצה אזרחית. השארתי אצלה את המדים שלי ונסעתי לתל אביב. חששתי שיחפשו אחריי והעדפתי להתרחק עד כמה שאפשר. ערב ראש השנה ואני בבית הכנסת הגדול ברחוב אלנבי, שם אני פוגש

אלתי ואם ילדי טובה (ליטה)

העבודה בתחנת הקמח הייתה קשה: סחיבת שקי שעורה גדולים שהגיעו ממצרים, ושפיכתם מטה אל הבור, החבר'ה צועקים: "חומר גלם, חומר גלם", ועלי להספיק ולעבוד במהירות רבה. המשכורת שקיבלתי הייתה עשר אגורות לשעה, כלומר, פאונד וחצי ליום עבודה. למחרת לקח אותי אליו פועל אחר שגר ברחוב נוה שאנן, וביום שאחר כך ישנתי אצל פועל נוסף מפתח תקווה. האחרון קיווה שאצא עם בתו, הגדולה מבין השתיים. הצעירה נראתה לי מלאת חיים ודווקא בה הייתי מעוניין, אלא שהוא חיפש שידוך למבוגרת, מה שלא בא בחשבון מבחינתי. לאחר שבוע שם ראיתי שאין לכך תכלית, ועזבתי בתום אותו שבוע עבודה קיבלתי משכורת ראשונה והפכתי בן אדם: קניתי מכנסיים אפורים וחולצה, ושכרתי חדר בפתח תקווה, אותו חלקתי עם חברי אלי בירמן, שעבד אז במפעל למנעולים. בחלוף הזמן קנינו מיטה אחת, מזרן ואפילו פיג'מה. התחלנו להיפגש בתל אביב עם כמה מבני עירנו, והחיים הפכו נורמליים יותר.

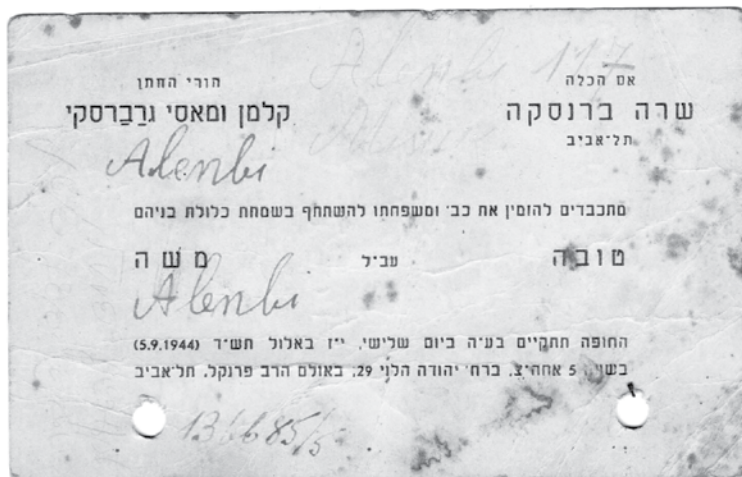
לבסוף קצתי בכך. יום אחד קמתי, גלגלתי את מכנסי החאקי תחת זרועי, והתחלתי ללכת לכיוון תל אביב. ברגל, כמובן. כשהגעתי לעיר ביררתי היכן אפשר למצוא עבודה. הפנו אותי לבית הסוכנות ברחוב נחלת בנימין, "שם יש אחד בשם כרמל שמספק תעסוקה". בקושי דיברתי עברית, הצלחתי למלמל שאני חדש בארץ ומחפש עבודה, והאיש הבין אותי ואמר לי שעלי לשרת קודם בצבא. "הייתי בצבא חמש שנים, לחמתי ונשאתי נשק. אני לא הולך יותר לשום צבא", אמרתי לו, אבל אותו זה לא שכנע: "אם לא עשית צבא בארץ, ענה, אז אין עבודה."

ומה אעשה עתה? החלטתי לשנות את שמי כדי שהאנגלים לא יעלו על עקבותיי. זכרתי כי אמרה לי אמי בצעירותי שיש במשפחתנו ענף בשם שניידר. החלטתי להשתמש בו וקראתי לעצמי: משה שניידר. פניתי משם והלכתי לחבר שגר ברחוב אגרא, בסמוך לתחנה המרכזית הישנה. כשהגעתי לבית מצאתיו סגור, החבר איננו. הבטתי אנה ואנה והנה טחנת קמח ויהודי יפה ומזוקן שואל אותי מה אני מחפש. אמרתי לו שאני דובר יידיש בלבד ומחפש עבודה. שאל מה אני יודע לעשות, אמרתי: "הכול, ומה שתגיד." אמר: "אם אתה בריא ורוצה לעבוד, בוא לכאן בחמש אחר הצהריים כשמתחלפת המשמרת, ותגיד ליצחק, מנהל המשמרת, שייתן לך עבודה." מאחר שחששתי להסתובב בתל אביב וללכת לאיבוד, או גרוע מזה, להיתפס כעריק, טיפסתי על גבי שקי הקמח בתחנה וישנתי עליהם במשך כל אותו היום, באישורו של אותו בעל הבית, אדון צוקרמן.

בחמש הגיע מנהל המשמרת ואמרתי לו שבעל הבית הפנה אותי אליו. הוא הראה לי מה עלי לעשות: להעלות שקי תבואה מלאים בחיטה ושעורה, ולשפוך את תכולתם לתוך משפך שירד אל הבור. התחלתי לעבוד והוא נראה מבסוט ומרוצה ממני. סיפרתי לו מה שעבר עלי, הוא הקשיב, ובבוקר אמר לי: "מוישה, אתה תישן אצלי, וכשיבוא המחליף שלי תיקח את האופניים שלו ותיסע אחריי לביתי ברחוב שלמה המלך 5." בבוקר הגיע המחליף וזה מה שעשינו, נסעתי אחריו באופניים, נזהר שלא אלך לאיבוד ברחובות העיר. כשהגענו לביתו הגישה לנו אשתו ארוחת בוקר, אחר כך הציעה לי מיטה, בה ישנתי עד הצהריים. כשקמנו אכלנו שוב, ובארבע וחצי חזרנו למשמרת הלילה שלנו.

בינה לבין בעלה, שלא אהב את העובדה ששלושה בחורים צעירים מסובבים לאשתו את הראש. הם הלכו לבורר, שיעץ להם להוציא את הדיירים מהבית. לא נותרה בררה וכל אחד מאיתנו נאלץ לפנות לדרכו. חיפשתי ומצאתי לא הרחק משם מחסן עם חלונות, שירותים בחצר ועכברים למכביר, וזה שימש לי כקורת גג ואפשר לי פרטיות רבה. גם בבית החרושת "פליז" התמעטה העבודה ואני התחלתי לעבוד בטחנת הקמח בנחלת יצחק אצל קצורין, לצד פועלים ערביים. העבודה שם הייתה קשה מאוד, ובעל הבית לא היה אדם טוב, בכל פעם העיר לי הערות כשראה אותי אוכל ("כל היום אתה אוכל? איך תחסוך כסף?"), אך אני התיידדתי עם ילדיו וזה שיגע אותנו.

מדי בוקר בצאתי לעבודה נהגתי לעצור בחנות הירקות הסמוכה לביתי כדי לקנות כמה בננות, תפוחים וענבים, בהתאם לעונה. הבחורה שעבדה בחנות, טובה ברנסקי, הייתה צעירה חנינית, ותמיד ניהלנו בינינו שיחה נעימה. טובה סיפרה לי שהגיעה לארץ לפני המלחמה מטיקוצ'ין, עם אמה שרה ושלוש אחיותיה אהובה-לייקה-ליבה, מנוחה ולייקה. היא הספיקה ללמוד הוראת מלאכת יד בפולין, ועתה התגוררה עם אמה ועם לייקה אצל ליבה, הבכורה, שכבר נישאה והייתה אם לשלושה ילדים. השיחות עם טובה היו אינטליגנטיות והסבו לי הנאה רבה, אהבתי את עדינותה וטוב לבה, כמו גם את החינוך הפולני

הכרטיז לזמן

יום אחד קרא לי צוקרמן, בעל התחנה, והודיע לי שהאנגלים הפסיקו לקנות ממנו קמח. "אין עבודה", אמר והציע לי ללכת לעבוד אצל בנו, בעל בית חרושת בחולון. הוא נתן לי מכתב המלצה ושלח אותי לדרכי. היה זה יום שישי בצהריים, מיהרתי לחולון עם המכתב, וכשהגעתי לשם נשאלתי את מי אני מחפש. אמרתי: "איציק צוקרמן". התפלאו שיש לי מכתב מאביו, הכניסו אותי למשרדו, ואיציק קרא את המכתב וקרא לעוזר שלו ואמר לו: "תן לו עבודה". כך זכיתי בעבודת קבלנות, כזו שאוכל לעבוד בה יותר ולהרוויח פי שניים.

המצב הלך והשתפר; העבודה במפעל "פליז" לג'ריקנים מפח כללה את בדיקת איכות הג'ריקן. הרווחתי טוב יותר, וגם מחיילי אנדרס הפולנים לא פחדתי עוד משום שבינתיים הם עזבו את הארץ. צבא אנדרס הצטרף לפילדמרשל מונטגומרי, ויחד עם גנרל פטון האמריקני הם נחתו באנזיו שבסציליה ותקפו את מנזר מונטה קסינו באיטליה. כעת יכולתי לחזור לשמי המקורי ולהיקרא שוב בשם משפחתי, גרברסקי.

דיברתי יידיש ומעט מאוד עברית, ומעגל החברים שלי התרחב. אלי ואני שכרנו דירה גדולה יותר ברחוב שפירא וצירפנו אלינו שותף נוסף, מהדירה הזו יכולתי להגיע לעבודה ברגל. בלילות חגגתי את חיי הרווקות, נפגשתי עם חברים מהעיר שלי וחברים מהצבא (נשארנו בארץ חמישים חיילים יהודיים), הלכנו ברגל לקולנוע מוגרבי, או לקולנוע עדן ביהודה הלוי, ונפגשנו עם בנות. בשבתות נהגנו לאכול ברחוב העלייה במסעדה של חיים, שהכין לנו אוכל ביתי, ואחר כך לקנח בגלידה ויטמן באלנבי פינת קינג ג'ורג'. עם הבנות יצאנו לרקוד במועדונים, ואני נחשבתי לרקדן טוב, אך לבי לא נפל ברשתה של אף אחת מהן. אל מישהי שרצתה אותי מאוד לא נמשכתי ולא ראיתי את עצמי מקים איתה משפחה. החלטתי שעד שלא אעשה סדר בחיי, אדע לאן פניי מועדות ואתפרנס כהלכה, אין בכוונתי להתחתן. בינתיים נהניתי מחיי הרווקות התל אביביים הנעימים, מתעלם מהמלחמה שהתחוללה אז באירופה; לא רציתי לחשוב על היהודים שנשארו שם, הדחקתי את המחשבה על כך ככל יכולתי, וזאת משום שבלבי כבר האמנתי שמחסלים שם את כולם.

בעלת הבית שלנו ברחוב שפירא, אישה נשואה ואם לשני ילדים, פלרטטה איתי ועם חברי, והדבר גרם לאי נעימות גדולה. נאלצנו להיות עדים לוויכוח קשה

צהריים בבית משפחתה ברחוב הכנסת בשכונת שפירא. ערב לפני כן יצאנו לבלות, ליוויתי אותה לביתה, שם התנשקנו והתחבקנו ארוכות, ואחר כך שבת לחדרי. והנה בלילה אחזו בי כאבי בטן איומים. חשבתי שאני עומד למות. ומה אעשה בבוקר, איך אלך כך לארוחת צהריים אצל משפחתה של טובה? למחרת בבוקר, כשטובה ראתה שאינני מגיע לביתה, היא באה לצרף שלי ומצאה אותי מתפתל במיטתי. "מה קרה?" נזעקה, ואני, שהייתי בחור חזק ובריא כמו שור שמעולם לא חלה, צעקתי: "אני מת!" טובה נבהלה ובדמעות הגישה לי מים, ישבה לידי וניסתה להאכיל אותי. לא יכולנו לגשת לרופא כי הייתה שבת. למחרת בבוקר הלכתי לקופת-חולים בנווה שאנן, הרופא בדק אותי ופסק: אבנים בכליות. ואז הרגיע: "לא מתים מזה". הוא נתן לי תרופות ומצבי החל להשתפר. טובה שמרה עלי, דאגה שלא אתאמץ, וביקשה שאחליף מקום עבודה. היא החלה לרמוז על חתונה, והרי מלאו לה כבר עשרים וארבע שנים ואמה לחצה. לי מלאו כבר עשרים ושבע, והתחלתי לחשוש שבגילי המתקדם לא אמצא כלה מתאימה. כך נפל דבר, טובה התאהבה בי ולבי נפתח אליה לאהבה. לבסוף החלטנו להינשא.

טובה ואני על חוף הים בתל-אביב

שלה ואת נימוסיה הטובים. הנה נמצא לי מקום לשפוך אליו את לבי. יום אחד החלטתי לעשות מעשה והזמנתי את טובה לסרט בקולנוע "אופיר" שנחלת בנימין בואכה אלנבי, שם נהגו להתאסף החברים. באותו ערב נהנינו מאוד, טובה ואני, ומאז התחלנו לצאת באופן קבוע. לפעמים הלכנו למועדון ריקודים ברחוב לילינבלום, שם לימדתי אותה לרקוד, שהרי הייתה סולידית ממני, הרקדן המנוסה. היו לי חברות לפני, ואילו היא יצאה בעבר רק עם פרויקה, בן עירי, שהכיר אותה עוד בהכשרה בפולין, הגיע לפני ארצה והתיישב בגבעת השלושה. בינתיים דעכה החברות ביניהם והוא נישא. כאשר התפתחו היחסים בין טובה לבני, הזמנתי באחת השבתות לארוחת

וחיים גרברסקי ואחותם, איטה ורקוביצקי שעבדה איתי במחנה ועלתה ארצה לפניי. חסרונם של הוריי ואחיי ואחיותיי קרע את לבי, אך התנחמתי במשפחה החדשה והאוהבת שזכיתי בה, ובאשה אצילת הנפש ורחבת הלב שנקשרה נפשי בנפשה. לעולם לא אהיה לבד.

בחצי השנה הראשונה לנישואינו התגוררנו אצל ליבה בצפיפות, ולמשך זמן מה אף התגוררה עמנו בחדר חברתנו חנה כאשר לא נמצא לה מקום לגור בו. מלכתחילה התחייבנו לעזוב בתוך שנה, ואני עמדתי בדברתי. ברגע שהשגתי מעט כסף והלוואות רכשנו בית קטן בן שני חדרים באותה השכונה, במרחק חמש-מאות מטר מביתה של ליבה, ועברנו להתגורר בו. את אחד החדרים השכרנו למשפחת דיירים, ובדמי השכירות החזרנו בהדרגה את דמי ההלוואה.

הפסקתי לעבוד אצל קצורין וחיפשתי עבודה קלה יותר מבחינה פיזית. נאמר לי שברחוב בן יהודה מתרחשת בנייה גדולה, הלכתי לשם וראיתי בניין בן ארבע קומות בתהליך בנייה. ניגשתי לבעל הבית ושאלתי אם יש עבודה. אמר לי: כן. התחלתי כפועל פשוט, עשיתי חפירות ומידות. מנהל העבודה היה אדם טוב, הסתבר שהכיר את משפחתה של טובה שהגיעה איתנו מאותה העיר. הוא אמר לי: "מוישה, אני רואה שאתה אדם חרוץ ובעל רצון טוב, מבין עניין. אקח אותך לעבוד לידי, די עם הבורות." הוא הוסיף ואמר: "קח מטר ופלס מים ותעשה כך וכך." הוא לימד אותי הכול על טפסנות, ואני התבוננתי בו ועשיתי כדבריו, גיליתי כישרון בתחום והתקדמתי. הוא התרשם, סמך עלי והטיל עלי משימות מסובכות יותר. כמה שמח שמצא בעל מקצוע בזול. כשמנהל העבודה עזב מונית תחתיו, ולאחר שסיימנו את הבניין, התחלנו לבנות בניין גדול אחר ברחוב מנדלי, שם כבר ניהלתי את העבודה. בכל פעם שהגיע בעל הבית, היה שואל אותי: "מוישה, וואָס הערטזאך?" ואני עניתי שהכול בסדר והוא הלך לדרכו שמח וטוב לב. גיליתי כלפיו נאמנות וערכתי בעצמי את התשלומים לפועלים, פיטרתי עובדים וגייסתי אחרים. בחלוף הזמן הוא סמך עלי כל כך שאפילו לא הגיע כדי לבדוק כיצד העבודה מתבצעת. המשכתי לעבוד אצלו עד פרוץ מלחמת השחרור.

במהלך החודשים הללו הרתה טובה, ובמלאת שנה לנישואינו ילדה את בננו הראשון, אלחנן. היה זה ב-23 בספטמבר 1945. בלילה נתקפה צירים ועם

ביתר בשכונת שפירא, 2014: עם בני אלחנן ויקי

הקמת משפחה

האירוסין נערכו בביתה של ליבה, אחותה של טובה, והחתונה התקיימה לפני ראש השנה, בשנת 1944. את הקידושין ערך הרב בביתו ברחוב יהודה הלוי, משם הלכנו לחגוג במסיבה לכבודנו בביתה הגדול של ליבה. משפחתה של טובה וחברים חיפו על מעט מקורביי: שלושה בני דודים מצד אבי, שלמה

ת"י

אלחנן

השלושה, שיקבלו את המשפחה לניסיון. נתתי להם מאה לירות, הזמנתי להם משאית, והחדר התפנה. עתה, לאחר שסידרנו אותו יפה מחדש, יכולנו להשתמש בו כחדר אירוח.

ביום כ"ט בנובמבר, בשעות הערב, ישבנו בביתנו והאזנו לעצרת הכללית של האומות המאוחדות ברדיו. ההצבעה בעד תוכנית החלוקה של ארץ ישראל התקיימה, ואנו עצרנו נשימתנו במתח רב עם שאר היהודים בפלשתינה ובעולם כולו. בתום ההצבעה, שתוצאתה הייתה חיובית וידענו כי תוביל להכרזה על מדינה יהודית, פרצה השמחה בבת אחת, מן החזה אל הבית, ומן הבית אל הרחוב: כולם יצאו החוצה, שתו קוניאק ורקדו עד שעלה הבוקר.

טובה הרתה בשנית, ובנינו השני נולד. חשתי מבורך ואושר עילאי הציף אותי. קלמן, שעתה כבר אפשר היה לקרוא לו על שם אבי, יצא לאוויר העולם בבוקר יום שישי, ה-9 בינואר 1948, בבית היולדות שברחוב יהודה לוי בתל אביב.

פרומה חברתה נסעה בטקסי לבית היולדות "הדסה". לא הרשו לי להיכנס. בבוקר לפני העבודה הגעתי לגדר בית החולים, דרכה דיברתי עם האחות שאמרה לי: "אשתך ילדה." הייתי מבסוט והלכתי לעבודה. לפנות ערב, רחוף וחגיגי, הגעתי עם זר פרחים בידי לראות את אשתי. והנה מראים לי בן! עד כה הייתי משוכנע שהיא ילדה בת, שהרי האחות אמרה לי שהיא ילדה... הבנתי שעלי ללמוד עברית כמו שצריך, ונרשמתי לקורס בעברית.

טובה הגיעה הביתה עם התינוק ואחיותיה נרתמו מיד לעזרתה. את ברית המילה ערכנו בבית והזמנו בני משפחה וגם קרובים-רחוקים מהארץ. הקבלן שאצלו עבדתי הביא לי במתנה עגלה יפה. הייתי נרגש מאוד. בזמן הברית ואני עטוף בטלית ורועד מהתרגשות שאל הרב מבית הכנסת שלנו לשמו של התינוק. "קלמן", ענית, "על שם אבי."

"והיכן אביך?" שאל הרב.

"הרגו אותו", השבתי. הרב המשיך ושאל אם ראיתי לכך עדות, ואני ענית שלא. "כל עוד אין מי שראה אותו מת, אינך יכול לקרוא לבנך על שמו", אמר. היות שכך החלטנו לקרוא לילד אלחנן, על שם אביה של טובה, גם אם לשתי אחיותיה כבר היו בנים שנקראו בשם זה.

החיים חייכו אלי. לא היה לי דבר מלבד טובה ובני התינוק, והם היו קדושים בעיניי. כל כך אהבתי את אלחנן הקטן, בכל יום הגעתי בצהריים מהעבודה לאכול, ולפעמים לקחתי אותו לטיול בעגלה לפני שובי לעבודה. כך חלפה שנה אחר שנה, הרווחתי יפה והצלחתי לחסוך בכל חודש חלק ממשכורת, בשאיפה לרכוש לנו דירה משלנו. בינתיים השתפרו תנאי חייו ויכולנו לשכור אישה שתעזור בכביסה ובניקיון, כדי שטובה תתפנה לגידול הילד.

לבסוף השגתי את הסכום הנדרש ומצאתי דירת שני חדרים בשכונת שפירא, אותה רכשתי ושיפצתי: הוספתי מדרגות לגג, שירותים ומטבח. עברנו להתגורר בה בחדר אחד, ואת השני השכרנו למשפחה אחרת, זוג עם תינוק בגילו של אלחנן. בתחילה הם נאלצו להגיע למטבח דרך החדר שלנו, אז תכננתי את הדירה כך שיוכלו להיכנס למטבח דרך הדלת הראשית. אלא שברבות הימים התגלעו חיכוכים בין בני הזוג עד כי הצעתי להם לעבור לקיבוץ, אולי שם יהיה להם קל יותר. טובה ביקשה מפרויקה, שכבר שימש כמזכיר קיבוץ גבעת

למחרת, בשבת, קניתי לאלחנן טרנינג לבן וביחד הלכנו לבקר את האח החדש, את קמי החמוד והמתוק.

בשעה שבא בבריתו של אברהם אבינו הבטתי באשתי ובשני בניי וחשבתי לעצמי שהנה, ניצחתי! הקמתי משפחה והבאתי דור חדש לעולם. וגם אם קמים עלינו לכולוננו, בא הקדוש ברוך הוא והצילנו מידם. משפחת גרברסקי חיה וקיימת, ולנצח נצחים!

..

מדינה וחיפוש קרובים

מספר חודשים חלפו והנה החלו המאורעות. הכדורים שנורו מסלמה נשמעו סמוכים מאוד אלינו, מאחר שביתנו עמד על יד הפרדס שסימן את הגבול. הבנו שאי אפשר להישאר עוד במקום הזה עם שני ילדים קטנים. חנה, חברתנו מילדי טהרן, ובעלה אברשה, הזמינו אותנו לדירתם הקטנה ברחוב ז'בוטינסקי. אלא שאצלם היה צפוף מאוד, את קמי דחקנו מתחת למיטה ולאחנן לא היה היכן להסתובב. או אז הסבה חנה את תשומת לבי למגרש הריק הסמוך, "לך, תבנה שם צריף," הציעה, וכך עשיתי: קניתי עצים בחמישים לירות, הקמתי מבנה וחיברתי אותו לצינור מים. טובה, הבנים ואני עברנו להתגורר בצריף למשך כמה שבועות, ואפילו את אחותה של טובה הצלחנו לארח בו. ביום שישי, 14 במאי 1948, הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל. שוב הייתה שמחה גדולה, אנשים פרצו בתשואות לרחובות, וכולנו שתינו ורקדנו כל הלילה. אלא שלשמחה הזו התלוותה דאגה לקראת הבאות. ואומנם, כבר למחרת, בשבת בבוקר, חלפו שני אווירונים בדרכם ממצריים להפציץ יישובים בצפון הארץ. הבלתי נמנע קרה ומלחמת השחרור פרצה. גויסתי לצבא ונשלחתי ל"שירות אחסון" עם פועלי בניין נוספים, כאחד מאנשי הצוות שתפקידם להקים צריפים ושירותים. המפקדה נמצאה ביפו ובכל יום חזרתי הביתה. מדי פעם נלקחנו לשמור על מתקן בלטרון. בחנוכה ירדנו לשבוע לסדום, נסענו בברוקווי (משאיות) במשך יום שלם, וכשהגענו לשם הקמתי עם חבר את כל מה שנדרש. באותו שבוע טובה דאגה לי מאוד, לא יכולנו ליצור כל קשר והיא חששה מהנורא מכול. ברגע שהמפקד אישר, חזרנו בשלום לתל אביב.

ארוכים מאמריקה ואבי היה קורא בהם שוב ושוב, ופעם צחקנו מאוד כאשר בן אחותו מוישה, שבאמריקה החליף שמו לניקי גריי והיה מלמד דרדקים, כתב: "קלמן, הממזרים האמריקאים עושים לי את המוות"...

יום אחד נתקלתי במגזין אמריקאי הכתוב יידיש, העתקתי את כתובת המערכת ושלחתי לעיתון בקשת מידע על אודות קרוב משפחה בשם שייע נאטצי'ץ'. המגזין הגיע לידי רב בית הכנסת בדטרויט, בו התפלל דודי שייע, אחיה של אמי. בהתרגשות רבה הראה הרב לשייע את המודעה, וכעבור שבוע הגיעה אלי מעטפה מלאה בבולים מארצות הברית. ידיי רעדו כשפתחתי אותה. שייע כתב לי בהרחבה על בני המשפחה בארצות הברית, ובאחת היינו שוב למשפחה גדולה. לבי עלץ משמחה.

שייע התגורר באמריקה טרם לידתי, נישא שם ונולדו לו ולאשתו שלושה ילדים. כך גם פייבל ויוסל אחיו (ואחיה של אמי) שהקימו משפחות במישגן. בזה אחר זה החלו להגיע אלינו מכתבים מקרובי המשפחה ברחבי ארצות הברית, ששלחו עזרה כספית ואף הציעו לי לבוא לאמריקה. אך אני, שהייתי למוד נדודים, החלטתי להישאר בארץ ולא להיות תלוי עוד בחסדי אחרים.

בנוסף לשלושת אחיה של אמי אותרו גם אחותו ואחיו של אבי: זלדה וראובן-ריוון וולף פרלמוטר, וילדיהם פנחס, אייב, דייב, בני, אתל ומוריס מדנוור

זם בני אלמאן וקמי

בונים את חלוציה

בתום שמונה חודשי שירות, בהם נדמה שלא נזקקו לנו יותר מידי ובכל זאת השתכרנו עשרים לירות בחודש, שוחררנו מהשירות הצבאי. בינתיים ברחו הערבים מסלמה ואנו יכולנו לשוב הביתה: העמסתי את כל המיטלטלין שלנו על עגלה וחזרנו ברגל. את הצריף בז'בוטינסקי פירקתי ואת הקרשים והצינורות החזרתי לקבלן, ואפילו את כספי קיבלתי חזרה. שמחנו לשוב אל השכונה והחברים, שהתקבצו אצלנו סביב הרדיו: יעקב פסנתר, אשתו ושתי בנותיו, אריה פיכמן ויעקב שטיינברג, שולם מאיטליז הסמוך לבית, וזלמן קושניר שהיה לי כאח. לאחר שכמעט כולנו איבדנו את קרובינו ויקירינו בשואה, היינו זה לזה, החברים והשכנים, כמשפחה אחת. אנשים מעירי שהגיעו לארץ אחרי המלחמה הפכו למשפחתי המורחבת, שניים מהם, סינגל ואשר בקר, גויסו לצבא, ובקרבות מלחמת השחרור נהרגו בטרון.

מיום הגיעי ארצה תרתי אחר בני משפחתי. מדי יום האזנתי בציפייה דרוכה לתוכנית ברדיו, "המדור לחיפוש קרובים", בתקווה לשמוע שם מוכר. זיכרון ילדות נעור בי, מה עלה בגורלם של אותם אחי הורי שנסעו לחפש את מזלם באמריקה בין השנים 1922 - 1926. זכרתי איך מפעם לפעם הגיעו מכתבים

מימי גרין (גרברסקי), בן דודי ורצייתו מניו-יורק

צ'ם טייז (ארי), אחייני, אלטו ובנו הבכור טייז

ביחד עם מורים (בראמוטר ורצייתו, בן דודי מווינינגטון ארה"ב

קולורדו. במרוצת השנים הילדים הקימו משפחות, אשר שומרות איתנו על קשר הדוק וחם. כל בני פרלמוטר הם אנשים ציוניים ואוהבי ישראל, והם ביקרו בארץ פעמים רבות ותרמו הרבה כסף לחוזקה ובניינה. עוד נמצאו באמריקה ראובן ואשתו גרברסקי, וילדיהם שלוימה, חיה-גיטל ומוישה.

בתום המלחמה הגיע אלי בדרך כלשהי מכתב משייעה (יהושע) פופ, בו הוא סיפר לי שהצליח להימלט לרוסיה, פגש את אסתר לבית טסלר, הם נישאו ונולדו להם: שעייה ופייסי. יעצתי לו לעבור לפולין ובתחילת שנות החמישים הם הגיעו לרוז'ישץ' ואחר כך לוורוצלב. עמדנו בקשר מכתבים, שלחנו להם חבילות מהארץ, ארגזי תפוזים ומוצרי מזון והלבשה, ובינתיים פניתי אל עורכי הדין בניסיון להשיג עבורם אישור עלייה ארצה. נדרשה הוכחה שיש מי שערב לפרנסתם. בשנת 1959 הם הגיעו ארצה והתגוררו עמנו במשך חצי שנה. ההתאקלמות הייתה קשה מאוד עבורם, לא נמצאה להם פרנסה, הוצעה להם דירה בדימונה, ושייע כבר עמד לשוב על עקבותיו לפולין. אלא שאני לא יכולתי לעלות על הדעת צעד כזה. טובה ואני עשינו כל שביכולתנו כדי להשאירם בארץ

קריירה

תקופה חדשה עמדה בפתח; יש לנו מדינה, המלחמה הסתיימה, ועתה מה אעשה? לא רציתי להמשיך לעבוד אצל הקבלן שעמו עבדתי עד אז. פניתי לחברי מוישה קליינער ותהינו לאן פנינו. "אולי נהיה עצמאים ונקים שותפות?" הצעתי. לא היה לנו שום דבר ביד, אז התחלנו לחפש עבודות בקבלנות. פנינו שוב לסוכנות ברחוב העלייה ושאלנו אם יש עבודה. "מה אתם יודעים לעשות?" שאלו, ואני ענית: "כל מה שצריך."

אם כך, יש עבודה: ברחוב סלמה עמד מחנה צבאי שנוקק לחיזוק יסודות, כלומר, חפירת בורות ויציקת בטון. רכבתי על אופניי לשם כדי לבדוק את המקום, ראיתי כי טוב והתחלנו לעבוד שם שנינו כקבלנים, בעזרת פועל נוסף. עבדנו שתיים-עשרה עד חמש-עשרה שעות ביום, רצינו להצליח ולהרוויח. וכך היה. בסוכנות היו מרוצים מאיתנו ואמרו: "עכשיו יש לנו מעברה בחירייה שצריך להקים. יש שם מגרש, צריך לצקת רצפות למאתיים וחמישים צריפים." נערכו אז בארץ מכרזים לבניית המעברות והתחרות בשוק הייתה גדולה. לשמחתנו, זכינו במכרז. קיבלנו תוכנית כיצד להקים צריפי פח, אותם פחוני מעברות, וחישבנו את גובה הבטון לצריפים שהוכנו מראש בנגרייה. יצקנו את הבטון, את הרצפה, את הקירות ואת הפחים בשביל הגג. שכרנו בעלי מקצוע לכל דבר ועניין, כמו הפחח שלנו שהתמחה בהכנת גגות. גם הפעם הצלחנו, סיימנו את העבודה לפני הזמן, ואנשי הסוכנות היו מרוצים מאיתנו מאוד. על כן קיבלנו מיד עבודה נוספת: הקמת מעברה בג'ליל, מול אזור התעשייה בהרצליה כיום. התחלנו לעבוד בכל מקום, בכפר רנה (סביון של היום), בהר טוב ובתלפיות. אחר כך בנינו במעברות עצמן מחסנים וחנויות מבלוקים, והעסקנו בכך את

ולעזור להם בכל אשר ניתן. חשתי מחויבות ומסירות גדולה ללא חשבון. פניתי למשרד השיכון כדי שיסדרו להם דירה בכפר סבא, ומשנמצא הבניין, שהיה אז בתהליכי בנייה, נהגתי ללכת בשבתות כדי לעזור בבניית דירתם ולסיימה מהר ככל האפשר. עודדתי את אסתר ללמוד ספרות גברים, ואת שייעה, שהיה קצב, עודדתי לעבוד באטליז בשוק הכרמל. במקביל פניתי לאייב פרלמוטר, קרובנו באמריקה, בבקשת עזרה כספית עבורם. אייב תרם סכום נכבד וקנינו חנות גדולה במקום מרכזי בכפר סבא, בו הם פתחו קצבייה. במרוצת השנים הם התבססו, ילדיהם נישאו ונולדו הנכדים. לאחר שנפטרו הקפדנו, שאר בני המשפחה, לשמור בינינו על קשר חם וקרוב.

העולים מתימן ומרומניה שנכנסו לגור שם והיו זקוקים לעבודה. אלו שעבדו אצלנו קיבלו את התנאים הטובים ביותר, בנוסף ליחס חם. כך הפכנו לקבלנים רציניים מאוד.

"מוישה, יש קצת כסף," אמרתי לשותפי, "בוא נקנה מגרש." רכשנו בשותפות מגרש ברחוב צירלסון, עליו התחלנו לבנות בניין בן ארבע קומות ובו שתיים-עשרה דירות. לא היינו מומחים גדולים בזה, על כן שכרנו מהנדס שידריך אותנו. למדנו תוכניות ויסודות, רצינו לעשות עבודה טובה. בינתיים הסוכנות המשיכה לספק לנו עוד ועוד עבודה, אנשיה כבר לא באו לבדוק אותנו משום שסמכו עלינו. קיבלנו כל כך הרבה פרויקטים, שהתקשינו לעמוד בביקוש. מעולם לא שיערתי שמבניית מעברות אפשר להרוויח יותר מאשר הרוויחו הקבלנים שבנו בתים גדולים בתל אביב.

בשלב מסוים צירפנו אלינו שותף שלישי, אליעזר לחוביץ', אותו הפקדנו על בניית הבתים, וכך הפכנו לאחת מחברות הקבלן הגדולות בתל אביב. הבנייה נעשתה על פי תוכנית של ארכיטקט, ראינו כיצד בונים אחרים ועשינו אותו הדבר רק מעט מפואר יותר, למשל, אם קבלנים ציינו שהם נותנים שבע שורות חרסינה לאמבטיה, אנחנו נתנו תשע שורות. את המרפסות בנינו גדולות יותר, השקענו בתיווך ובפרסום בעיתונות. גם בשנות הצנע, שהיה מעט קשה יותר להתנהל, בעיקר מול הבנקים, הצלחנו יפה והסתדרנו לא רע.

לאחר מספר שנים קליינער עזב ונשארתי בשותפות עם לחוביץ' למשך עוד כמה שנים טובות. כשהוא נפרד ממני, העסקתי מנהל עבודה. בשנת 1955 בניתי בית פרטי ביהודה המכבי 60, ושני בתים נוספים שם עם שלוש חנויות, אחת מהן נתתי למנוחה, אחותה של טובה, כדי שתנהל בה חנות ירקות. חנות שנייה השכרתי לספר, ואת השלישית שמרתי לקמי, יום יבוא ויהיה לו עם מה להתחיל. עברנו לגור בבניין החדש ברגע שיכולנו, עוד לפני שהותקנו בו תריסים וחלונות, למזלנו היו וילונות. בהמשך בניתי בניין גם בארלוזורוב 77, פינת אבן גבירול, ועוד בתים רבים.

היושר עמד תמיד לנגד עיניי, ועל כן נחשבתי קבלן טוב, כלומר, הגון, אחד שעומד במילה שלו ואיננו מרמה. פעם אחת הגיעה אלינו אלמנה כדי לקנות דירה, חתמנו על הסכם ונותר לה לשלם דמי קדימה. "מחר אביא את הכסף,"

צ'ם אבנה, אלחנן וקמי

המהומה, ואני הסברתי: "אנו זקוקים לבית-כנסת והקמנו אותו מכספנו על מגרש ריק, על אדמת רכוש נטוש." השופט הורה להחזיר לנו את חומרי הצריף המפורק ואנו הקמנו אותו בשנית, הפעם אף היה גדול יותר. משהסתיימה הבנייה נהגנו להתפלל בו, בכל שבת וחג.. את בר המצווה של אלחנן פז, בנה של מנוחה, ערכנו בו.

בכל פעם עם סיום התפילה נהגו כולם לבוא אלינו הביתה. "מה הבאת?" הייתה נזעקת טובה, "אין לי אוכל לכולם!" ואני דאגתי להרגיעה: "מה צריך? כוסית יין וחתיכת דג מלוח." ואכן, זה מה שהיה. "את רואה," אמרתי לטובה, "איך אפשר לקבל אנשים?" ביתנו תמיד עמד פתוח לאורחים והמה חברים, ממש כמו בית-מלון. בהיותי יו"ר ארגון יוצאי רוז'שיץ' היו לי חברים ומכרים רבים מאוד, כל בן עיר שהגיע לארץ עבר אצלנו בבית, וטובה תמיד קיבלה במאור ובפתיחות כל אחד ואחת. ואילו אני הקפדתי להקשיב לה ולמלא את מבוקשה, כל מה שאמרה ועשתה היה קדוש בעיניי.

עבור הילדים נתנו הכול ועשינו כל שיכולנו. כאשר מלאו לאלחנן שלוש-עשרה, ערכנו לו בר-מצווה בבית הכנסת ומסיבה, ושנים אחר כך ערכנו בר-מצווה לקמי בבית-כנסת ברחוב סמטס. האירועים הללו היו תמיד גדולים, היות שעבורי זו הייתה הזדמנות לציין שמחה גדולה. בהיעדר הורי, אחיי ואחיותיי, זו הייתה דרכי להרגיש שיש לי משפחה גדולה ולחגוג את ניצחוני.

מרת סת ד'ריתן/ בריח/ יהודה המכבי 60

אמרה והלכה. ודאי עליה לגשת לבנק כדי להביא את הכסף, אמרתי לעצמי. ביום המחרת הגיעה עם שקית קטנה ושפכה את תכולתה על השולחן. סביב התפזרו מטבעות זהב שהיא לא ידעה מה שווים. יכולתי לרמות ולספר לה סיפורים, אבל ספרתי מטבע אחר מטבע, שבעים מטבעות של עשרות, ולבסוף אמרתי: "בואי נלך לבנק ונפדה את הסכום." בבנק הפכו את המטבעות ללירות, והיא שילמה את הנדרש.

למרות שלא הייתי אדם דתי, מעולם לא הפנית עורף לחינוך המסורתי שקיבלתי בבית הורי, ועל כן חשוב היה לי לבקר בבית הכנסת בשבתות. בית הכנסת בשכונת שפירא עמד במרחק רב והילדים התקשו להגיע אליו. החלטתי לבנות בית-כנסת בשכונה, סמוך לביתנו. באותם ימים ניתן היה למצוא בדרום העיר מגרשים רבים שהיו רכוש נטוש, חולות ופרדסים. אספתי כמה אנשים מהשכונה ואמרתי: "בואו נבנה בית-כנסת!" ואכן, התאחדנו, זרח דובינסקי תרם הרבה כסף כדי שבית הכנסת ייקרא על שם בנו, שלום דובינסקי שנהרג במלחמת השחרור, ואני מונית כאחראי על הבנייה. לאחר שהושלמה בניית צריף בית הכנסת הגיעו פקחי העירייה והרסו אותו בטענה שנבנה ללא היתר. הזמנתי להישפט על בנייה לא חוקית, אך דיירי השכונה הגיעו עמי לבית המשפט העירוני ברחוב ביאליק, שם עשינו סקנדל רציני. השופט שאל על מה

ט', ובכיתה י' עבר לבית הספר "מקס פיינ", אותו סיים בשנת 1964. אלחנן היה ילד שובב מאוד, פעם אחת התעסק עם כלב שעבר ברחוב וננשך. מיהרנו לרופא שביקש להביא את הכלב, אך הכלב ברח ולא ידענו למי הוא שייך. לא הייתה בררה אלא להזריק לאלחנן ארבע-עשרה זריקות בבטן בכל יום. הוא צעק ובכה, התחבא מתחת למיטה, ואני נאלצתי לגרור אותו החוצה כדי לקבל זריקה, ממש קריעת ים סוף. בבית הספר נהג "לעשות צרות", בפרט באותה פעם בה זרק תיק על ראשו של אחד המורים ממעלה המדרגות. הוזמנו לשיחה ואלחנן התעקש שהוא לא אשם. המנהלת איימה שתעיף אותו מבית הספר, ואני כעסתי עליה בשל כך.

באחד מימי שישי כשלא עבדתי, אמרתי לבנים: "בואו, יוצאים לטייל". נסענו יחד לראות את הבניינים שבנתי, קניתי להם גלידה והם היו מאושרים. כשחזרנו הביתה לאכול צהריים, פניתי לאלחנן וביקשתי שיקפוץ למכולת לקנות לי בירה. הילד ענה: "לא רוצה!" אמרתי לו: "כל היום עשינו חיים ביחד ורק קיבלת, ועכשיו אתה לא מוכן למלא בקשה אחת שלי?" אלחנן המשיך לסרב. כעסתי כל כך ואמרתי לטובה: "איך הוא מעז לסרב אחרי יום כסף כזה שקיבל ממני?" הלכתי לקנות בעצמי את הבירה, ואלחנן נענש ולא אכל איתנו. במשך כמה ימים לא דיברנו בינינו.

איוול אראל הצ'ין 1958

הבנים

חיים הם המשפחה שלי; אשתי, ילדי ונכדיי. תמיד דאגתי שיהיה טוב לילדים, ובהמשך גם לנכדים. כל מה שיש לי וכל מה שהשגתי בחיי - זה עבורם. גם למשפחה של טובה דאגתי, וכשמישהו נזקק להלוואה או לדירה, נהגו לבוא אלי לקבל דמי קדימה. חגים ושבתות עשינו יחד, המשפחה המורחבת, בליל הסדר כולם התארחו אצלנו, ובכל יום שישי סעדנו ארוחה חגיגית מלווה בקידוש. הבנים הם כל עולמי; אלחנן, שמזכיר לי מאוד את אבא שלי, פיו ולבו שווים, אומר את שעל לבו, ממש כמוני. קמי טוב לב ועדין, דומה לאמו, לעולם לא יפגע במישהו או יעליב אותו.

כשגרנו בשכונת שפירא למד אלחנן בבית הספר היסודי "בית חינוך ג" ברחוב לוינסקי. אחרי שעברנו ליהודה המכבי למד בתיכון עירוני ד' עד סוף כיתה

סוניה עזרה לאלחנן להירשם לאוניברסיטה, ובשנת 1973 הוא קיבל תואר ראשון B.Sc.EE בהנדסת אלקטרוניקה. שנתיים אחר כך כבר היה בידו תואר שני M.Sc.EE בהנדסת אלקטרוניקה ומכשור רפואי, שני התארים מאוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון בווינגטון די.סי. במהלך לימודיו הכיר את מרים גולדראט החיפאית, שעבדה אז בשגרירות הישראלית בבירה. יום אחד קיבלתי ממנו מכתב בו סיפר שהחליט להינשא למרים ושעלי לגשת להוריה בחיפה ולדבר איתם. נסעתי אליהם והם קיבלוני יפה, שוחחנו על הסדרי החתונה, האב היה פנסינור ואני, שנמצאתי אז בשיאי מבחינה מקצועית, לקחתי על עצמי את כל הוצאות החתונה. התאריך נקבע ונערכה חתונה כיד המלך, עם שש-מאות מוזמנים ותזמורת, בשני אולמות ברחוב המסגר. מרים ואלחנן שבו לאמריקה, שם נולדו להם שני בנים: נכדי הבכור גיא, ואחריו רון. בכל שנה נסענו טובה ואני לבקרם. זמן קצר לאחר הולדתו של רון החליטו מרים ואלחנן להיפרד, והמשפחה שבה ארצה. גיא ורון נשאו עם אמם וגדלו בחיפה, ואילו אלחנן חזר לאמריקה. הוא הכיר את איימי ונישא לה. שני ילדים נולדו להם: אֶיני וטוד (שנקרא על שם טובה שלי). כיום משמש אלחנן כבעל חברה למסחר ושיווק באינטרנט.

במהלך השנים שמרתי עם גיא ורון, בניו של אלחנן, על קשר מיוחד במינו. לאחר שבגרו ונישאו הפכתי לסבא-רבא: גיא, שסיים תואר שני בכלכלה ומנהל עסקים, הקים חברה ונישא ב-1998 למיכל, רואת חשבון בכירה. הם ילדו את איה (2001), אורי (2007), נגה (2009), שירה (2012) ושני (2014). נכדי רון, שסיים את לימודי המוזיקה במכללת UCLA, נישא לאסנת, שהביאה עמה מנישואיה הראשונים את שי ועידן, ולה ולרון נולד בנם המשותף אדם (2011). נכדתי אנני נשואה לג'ף מוריס, ונכדי טוד סיים את לימודי המשפטים והפך לעורך דין מצליח בארצות הברית.

קמי, בני הצעיר, סיים את לימודי בית הספר היסודי "ויתקין", הוא נאלץ לנסוע אליו לבדו באוטובוס כי באותן שנים כבר עברנו דירה: ילד בן שש עולה ברחוב יהודה המכבי לאוטובוס בתחנה המרכזית, ואז חוצה כביש סואן. היום זה לא יעלה על הדעת... בשנות התיכון הצטרף לתנועת הנוער "מחנות העולים", והמשיך לגרעין נח"ל שיועד לקיבוץ גשר. נהגתי לבקרם בהיאחזות בצור נתן

לימדתי את בניי לנהוג; היינו יוצאים בשבתות לאזור בית הקברות, שם התאמנו בנהיגה. כשהיה לי טנדר, קמי אהב לקפוץ מגג הטנדר. בפעם הראשונה הצליח, ובפעם השנייה שבר את היד. כשאלחנן קיבל רישיון נהיגה, לקח פעם את האוטו שלנו, חזר בלילה ואמר: "האוטו נגנב." זו הייתה פורד קורטינה חדשה. חיפשנו את האוטו בעזרת חברים ובני משפחה, עד שמצאנו אותו פרוץ לרווחה. כשקנינו פורד זה קרה שוב, הילד חזר הביתה והחל למלמל משהו לגבי האוטו, יצאתי וראיתי אותו הרוס כמעט לגמרי. לקחנו את האוטו למוסך וניסיתי שלא לכעוס אלא לפתור את העניין. מה עוד יכולתי לעשות?

אלחנן התגייס לחיל האוויר ושירת כטכנאי אלקטרוניקה מוטס בטייסת בתל נוף, בין השנים 1964 ל-1967. בסיום השירות רצה לנסוע לאמריקה, לבת דודתי סוניה קרונושטט, שמשפחתה מדנוור קולורדו, והיא נישאה ועברה לגור בווינגטון. כאב לי מאוד, לא רציתי שאלחנן ייסע, אהבתי אותו והוא היה חלק מחיי. אך לא יכולתי להכתיב לו מה לעשות וגם ללחוץ לא רציתי. לפני כן התייעץ איתי, ואני זיהיתי שוב את אותו המרץ שלו והרצון לשאוף ולהתקדם. הסכמתי ונתתי לו כסף. בקיץ 1967 ליוונו אותו לשדה התעופה, בעת פרידתנו מיררתי בבכי אבל הבנתי שזכותו כבחור צעיר לבחור את דרכו.

פרידה מאלחנן, 1967

העסק הצליח. קמי הצטרף אלי, קניתי לו אוטו והוא החל ללמוד את המקצוע. כעת היה לי על מי לסמוך ולא נזקקתי עוד לשותפים.

פעם אחת, כששיפצנו מטבח במלון שרתון בתל אביב, הביא קמי חבר שיעבוד איתנו. הבחור, יתום מאב ובן לאם מבוגרת, נראה עצוב במהלך העבודה. שאלתי אותו מדוע והוא סיפר לי שהחליט להתחתן עם חברתו ואין לו כסף לדירה. שאלתי אותו כמה כסף הצליח לחסוך, והוא אמר: "אלף לירות". שאלתי מתי הוא רוצה להתחתן, והוא אמר שזה תלוי בדירה. "אתן לך דירה", אמרתי לו, "בפרויקט שאני בונה בראשון לציון, ואתה תשלם לי במשך הזמן." עד היום הוא ובני משפחתו נמצאים עמי בקשרי ידידות.

בשלהי שנות השישים ותחילת שנות השבעים העברתי את העסק לראשון לציון, קניתי שם מגרשים ושם נמצא המשרד. קמי עבד איתי ולמד. בינתיים בניתי לו דירה, קומה נוספת בבניין שלנו ביהודה המכבי, הכנסתי ריהוט, והוא גר בה ואירח חברים וחברות. בכל בוקר קמתי והתרחצתי, אכלתי ארוחת בוקר וקראתי אליו מהחלון: "קמי, אתה מוכן? תרד!" פעם אחת נמאס לי לצעוק מהחלון, עליתי ודפקתי על דלת ביתו. פתחה לי מישהי בחלוק. אחר כך אמרתי לקמי: "ראיתי את הבחורה הזו אצלך כמה פעמים, אם אתה אוהב אותה, תתחתן איתה, אבל אני לא רוצה שתגור איתה כאן ללא נישואין." קמי ראה שזה מפריע לי והפסיק איתה את הקשר. לאחר מכן הכיר מישהי מראשון לציון, יצא איתה ונקבע כבר תאריך לחתונה. נפגשתי עם אמה של הבחורה, קבענו תאריך ונשלחו הזמנות למאות אורחים מהארץ ומחו"ל, אולם ותזמורת. שבועיים לפני החתונה בא אלי ואמר: "אבא, אני לא מתחתן." "השתגעת?" קראתי, אבל הוא עמד על שלו. לא היה מה לעשות מלבד לאסוף את השברים: נפגשתי עם אם הכלה המיועדת והתנצלתי בפניה, "כבר רקמתי על המצעים", היא אמרה, ואני הבטחתי שאשא בכל ההוצאות. נאלצתי לשלם לאולם ולתזמורת, והאכזבה הייתה רבה, בעיקר עבור טובה.

חג הפסח הגיע, וחיפשתי בית הבראה שאליו נוכל לנסוע ולבלות בו את החג. הצטרפנו לחברים ונסענו למלון בערד. כשהגענו למלון פגשתי שם אישה שהכרתי, מישהי שפעם ניהלתי איתה משא ומתן לקניית מגרש. "מוישה, מה אתה עושה כאן?" קראה והציגה בפניי את החיילת הנחמדה שלצדה, "זו עמליה, נכדתי. גיסי הוא בעל המלון." אמרתי שבאנו לשבוע, וביקשתי מקמי שיבוא

צא אבא וקמי

וגם במחנה 80, פגשתי חבר'ה תוססים ועליזים, מאוהבים בחיים וזה בזה. אחר כך שירת קמי בגדוד 50 של הנח"ל. במלחמת ששת הימים היה פצוע כתוצאה מצניחה, אך במלחמת יום כיפור כבר יצא להילחם; דאגנו מאוד, לא ידענו היכן הוא נמצא ואני פניתי לחברה שלנו ששירתה במטכ"ל. לאחר שבדקה היא דיווחה לי שקמי נמצא סמוך לגבול הירדני. למזלנו, הוא שב בשלום.

במהלך שירותו בצבא נבחר קמי להשתתף במשלחת הייצוגית לצעדה בהולנד, ונאלץ להחליף את שם המשפחה לשם העברי: בר. לאחר שהשתחרר מהצבא למד קרימינולוגיה וסוציולוגיה באוניברסיטת בר אילן. יום אחד אמר לי: "אבא, אני רוצה לראות איך אתה עובד." עבדתי אז לבד והיה קשה, אבל

נשיא ארגון רוז'שיץ', 1963

געגועים לרוז'שיץ'

החיים בארץ ישראל עוררו בנו, יוצאי רוז'שיץ' השורדים, את הרצון והצורך להתארגן יחדיו. עוד בשנת 1944 כינסנו אסיפה ראשונה בבית לאה גלזר ברחוב נוה שאנן, במטרה לבחור ועד. שמונה חברים נבחרו, וכן הוקמה מועצה בת שנים-עשר אנשים ונוסח תקנון. הוותיקים היו חברים בוועד, ובכל שנה מאז נערכו בחירות עד שכל הוותיקים סיימו תפקידם.

חתונת צאצאיה ורמי

בערב לליל הסדר. כשהגיע היה לבוש ברישול, כעסתי: "ככה אתה מגיע לחג? אתה לא יכול לשבת ככה לשולחן." הוא התקלח ונתתי לו חולצה, וסיפרתי לו על החיילת, "בחורה נהדרת," הבטחתי. הוא השיג את מספר הטלפון שלה ובבוקר אמר לי שהוא נוסע הביתה. "ואיך הבחורה?" שאלתי, והוא אמר: "בסדר." לאחר שבוע חזרה איתנו עמליה לתל אביב. היא נפגשה שוב עם קמי, והם החלו לצאת.

המפגש הזה הוליד לבסוף חתונה, לשמחתנו הרבה. קמי ניהל את בית המלון בערד, ואחר כך חזר לתל אביב והמשיך לעבוד איתי. במהלך השנים נולדו לו ולעמליה שלושה ילדים: קרן, שגיב ודניאל. קרן נישאה לעמי פורן ונולדו להם פלג, יובל, מעיין, רומי ולי-ים, כיום היא מנהלת בבנק לאומי. עמי הוא בעלים של משרד לניהול פרויקטים, שגיב, שהחליף את שם משפחתו בר בחזרה לגרברסקי, וגרם לי בכך קורת רוח רבה, נישא לדלית ונולדו להם אוריה ונבו-משה (הקרוי על שמי). שגיב עובד כאיש מחשבים ודלית עוסקת בשיווק. דניאל, נכדי הצעיר, סיים לימודי רפואה ומתמחה כיום בבית החולים "תל השומר".

בית רוז'שיץ מארח אורחים מאמריקה, 1960

ב"בית נ"ר" אירחנו סופרים רוסיים ואף את ראש עיריית רוז'שיץ, קיימנו אירועים שונים, ישיבות ומסיבות, רובם ככולם רוממו את הרוח ואת הנפש. הרגשנו כמו ימות המשיח הגיעו. כאשר לא השתמשנו בבית לענייננו, השכרנו אותו לאירועים ולקופת-חולים, וכעבור כמה שנים גם לקהילה הרפורמית. מההכנסות שקיבלנו יכולנו להקים אנדרטה ברוז'שיץ, וכן גדר סביב בית הקברות היהודי שם, וכן לממן הפקה של שני ספרים עבי כרס על קהילת רוז'שיץ. האיגוד היה רציני מאוד, ובחלוף השנים ביקשו החברים שהתבגרו למסור את האולם לידי "יד ושם". מאז, זה עשר שנים, עומד המקום שידע ימים כה יפים במשך שנים רבות, סגור וללא תועלת.

בשנת 2007 נסעתי לראשונה מאז עזבתי את פולין, לבקר בעיר הולדתי. במשך כמה שנים התכתבתי עם ראש העיר רוז'שיץ, ביקשתי לנסוע, אך היה מסוכן לבקר באוקראינה. לבסוף הגיעה העת. לא אכחיש; הנסיעה לוותה בחששות, בצפייה גדושה ובמתח רב. מה אמצא שם? את מי? ומה יהא על הזיכרונות שיציפו אותי ויעוררו געגועים שהודחקו עמוק באין רואה? בלילה טרם הנסיעה

ביחד עם חברי ארגון יוצאי רוז'שיץ

בתחילה נאסף קצת כסף, לא ידענו עדיין עבור מה. נוהלה קופת גמילות חסדים שהעניקה הלוואות לנזקקים ועזרה לחברים בשעת דחק. יזמנו מלגות, עזרנו לכל עולה שהגיע ארצה, לא היה עולה אחד מהעיריה שלנו שהגיע לישראל ולא בא אל ביתי, לכולם עזרתי להסתדר. בהמשך מוניתי לנהל את הקופה, כשתפקידי להעניק עזרה כספית או הלוואה לחברים, בהתאם לצרכיהם. מאוחר יותר מוניתי ליו"ר הארגון.

בכל פעם שביקשנו להתאסף לצורך אסיפה או מסיבה, שכרנו אולם. לבסוף החלטתי להיות מעשי; מדוע שלא נקנה אולם משלנו? הרי הייתי קבלן ונפגשתי עם מתווכים רבים. שמעתי על מקום למכירה, הלכתי לראותו ומצאתי בניין ברחוב קרליבך פינת אבן גבירול. הצצתי מהחלון והחלטתי: מתאים. הבאתי את ההצעה בפני חברי הוועד, וקיבלתי סמכות לנהל משא ומתן עם המוכרים. הגענו לסכום של חמישים וחמישה אלף לירות. כל אחד מהחברים נתן מה שנתן, כולל חברים שחיו באמריקה וקנדה, וכך שילמנו למוכר ולמתווך. בעקבות פטירת חבר באמריקה קיבלנו סכום נכבד מצוואתו לקניית פסנתר כנף בשווי שבעת-אלפים דולר. קנינו והעמדנו אותו בבית, שקראנו לו "בית נ"ר", נר יהודי רוז'שיץ.

צ'ם אור, ג'יא, רון ואנני, איז הבאר אותה חפרתי באוקראינה

במקום בו נרצחו ארבעת-אלפים מיהודי העיירה החלטתי לבנות אנדרטה גדולה. להעמיד יד ושם במקום המדויק ביותר, בניסיון לפצות את הצורך האנושי שלנו, השורדים, לדעת היכן חיים לנצח יקירינו. לאחר שהכסף נאסף והאנדרטה נבנתה, הגיעה משלחת מהארץ שכללה חברי כנסת, ונערך טקס גילוי המצבה. צעדתי בראש המשלחת עם מפה רקומה ועליה לחם ומלח¹⁰ ונישאו נאומים.

אחר כך נוכחתי שיש לטפל בבית הקברות היהודי, אשר מצבות רבות נעקרו בו ממקומן ופוזרו בעיר בשמשן כמדרכות. בעזרת ילדי בית הספר בעיר אספנו מאה ושמונים מצבות והבאנו אותן לבית הקברות, שכרתי קבלן, ובמשך עשרה ימים בנינו סביב בית הקברות גדר מברזל, מאה ותשעים מטרים אורכה ושני

¹⁰ טקס לחם ומלח הוא טקס קבלת פנים סלאבי, בו מגישים לאורחים נכבדים כיכר לחם המונחת על גבי מפה רקומה ומעליה או בתוכה מונחת קערת מלח. המנהג אומץ גם על ידי הליטאים והרומנים. הלחם הוא המזון המוערך ביותר, והמלח מסמל ידידות ארוכת ימים.

ארגון רוצ'יסל מארח אורחים בני העיירה המתגוררים בארה"ב

שטפו אותי חלומות עכורים, טורדניים. הקיצותי תשוש ובקרבי תחושת מועקה כבדה.

בהגיעי לאוקראינה התאכסנתי במלון בלוצק הסמוכה לעיירת ילדותי, וראש העיר בא לאסוף אותי. בהמשך התארחתי בביתו ברוז'שיץ' (אף הוא התארח בביתי כשביקר בארץ). בביקורי הראשון שם הלכנו לראות את מקום הירצחם של כל יהודי העיר. שלט קטן סיפר על המקום. אחר כך הסתובבנו בעיר, ששום דבר בה לא דמה למה שזכרתי ממנה, למעט בית הכנסת "תרבות" שעמד על תילו. על שטח בית הורי וחצר הבית נבנו בתים קטנים. אך הבאר שבניתי במו ידיי עדיין נותרה במקומה, וכאשר ביקרתי שם עם ילדיי ונכדיי שתינו ממי הבאר. התושבים קיבלו אותי יפה, שאלו "היכן היהודים שהצלנו?" בתקווה לקבל מאיתנו כסף. פגשתי את גרישה מיצ'ק, שבזמנו היה ראש הקומוניסטים, והוא זה שסיפר לי בארבע עיניים כיצד רצחו האוקראינים את היהודים, ואף נקב בשמות. אז התברר לי שגיסיי שייע התחבא במשך כל המלחמה והצליח להיותר בחיים, עד אשר יצא מהמחבוא עם סיום המלחמה ונהרג בידי האוקראינים.

טכס גילוי האנדרטה ברוז'יץ

מטר גובהה. גם הפעם הגיעה קבוצה גדולה של אורחים מהארץ לטקס חנוכת הגדר. תושבי העיר היו מרוצים, טיפלו יפה בשטח, ושמחו שעתה המקום אינו ניתן להריסה לשם בנייה. באחד הביקורים הביא לפנינו אחראי הסיור להקה של רקדנים, ואנו ישבנו וצפינו בהם מחוללים לצד אורחים גרמנים ותיירים נוספים. "יפה", חשבתי לעצמי, "עכשיו אלו הפולנים שמציגים לפני היהודים, ולא להפך."

לאחר כמה ביקורים באוקראינה ביקשה אחת מחברותיי שאסור לאחד הכפרים על מנת לדרוש בשלום חברתה. נסעתי עם ראש העיר, הנסיעה הייתה ארוכה וכללה לינה בדרך, עד שלמחרת בבוקר הגענו לגבול רוסיה-אוקראינה. אלא ששם עצרו אותנו ולא אפשרו לנו לעבור. ראש העיר החל להתקשר לאנשים ומקומות, ואילו אני נשאלתי ותוחקרתי מתי הייתי בעבר ברוסיה. לפתע הבנתי שהחקירה הזו יכולה להתפתח לכיוונים פחות נעימים; הרי ברחתי מהצבא הרוסי. השוטרים ביקשו לדעת כמה כסף יש בידי, ואילו אני החבאתי את הסכום כולו והצהרתי על חמישים דולר בלבד. לבסוף הציל את

ביד ושם-גילויי שמות הנספים בני ברז'יסט - יו"ר 'יד ושם' אבנר סלו, אבי דיכטר האם ציריית רמת השרון

סיקום בית הקברות ברז'יסט

בביתן / צמ אברים, 1959-1969

פרידה

חיים נמשכו בנוחיות ובשלווה יחסית. הזוגיות של טובה ושלי הייתה עשירה, טובה ומהנה; נהגנו להיפגש הרבה עם חברים ולשחק קלפים בימי

המצב ראש העיר כשאמר לרוסים: "אתמול היינו אחים והיום אתם לא נותנים לי לעבור את הגבול?" בסופו של דבר התירו לנו לעבור.

בתפקיד יו"ר ארגון יוצאי רוז'שיץ' כיהנתי במשך ארבעים שנה. מאז הפעם הראשונה נבחרתי אליו בכל שנתיים מחדש. אני טוב בארגון וביחסים עם אנשים, תמיד יש לי על מה לדבר איתם, זה חלק מהטבע שלי. אולי פיתחתי את המיומנויות החברתיות הללו משום שבילדותי סבלתי ונשארתי לבדי. בפעילות הזו התמדתי לאורך השנים באהבה רבה. בתחילה מנינו כארבע-מאות חברים, ועם השנים הלך המספר והתמעט. אך הצלחנו להקים דור חדש; לאחר שנהגתי לקחת את בניי למפגשים ולטקסי חנוכת מקומות שונים, משמש כיום קמי כאחד מחברי ועד יוצאי רוז'שיץ', לשמחתי ולגאוותי.

ארבע-עשרה פעמים ביקרתי ברוז'שיץ' ותמיד בסערת רגשות. מחד גיסא, אני חש כאב עמוק וצער בל יתואר על בני משפחתי אשר איבדתי, ומאידך גיסא, אני שמח על שיש באפשרותי לחזור הביתה ולהנציח את שם אלו שלא חזרו. כשאני מסתובב ברחובות רוז'שיץ' אני עדיין זוכר כל בית ומבנה, גם אם הם כבר אינם. על אף שחלפו שבעים ושלוש שנים, רוז'שיץ' לעולם תישאר בית ההורים, עם ריח תבשילים והתכנסויות משפחתיות, הבית שבו צמחתי להיות מי שאני, הבית שלעולם אתגעגע אליו.

שישי בערב, לבלות בחוף שרתון, לשחות, לרקוד ולאכול. עד שטובה מאסה בים ואני המשכתי ללכת לבדי, לשחק מטקות, לעשות ספורט, לבלות וליהנות אל מול הים. עד היום אני מקפיד לשמור על כושר ובעיקר אוהב לשחות, משהו שלמדתי עוד בילדותי, בנהר הסטיר.

אלא שאז טובה חלתה. כאשר מלאו לה שישים לערך היא החלה לעשות דברים באופן הפוך. כששיחקנו קלפים הרגשתי בשינוי, אולי גם היא הרגישה אך לא אמרה דבר. בהתחלה הצליחה להסתיר היטב את מצבה. לבסוף הבנו שמדובר בסימנים למחלת האלצהיימר.

במשך עשר שנים התפתחה המחלה, הלכה והחמירה. בינתיים קמי התחתן עם עמליה ונולדו הנכדים. במהלך השנים ביקרנו אצל רופאים רבים, ואחת לשבוע הגיע הביתה רופא כדי לעבוד איתה. שכרנו אישה שתעזור לה ותחזיק את הבית, ואילו לי נהיה עצוב מאוד לראות מה קורה לאשתי וכיצד היא משתנה לנגד עיניי. גם קמי סבל מאוד כשראה איך מחרף מצבה של אמו.

משנה לשנה המצב הידרדר. עמליה ואני לקחנו אותה לכמה וכמה מומחים, עד שבשנה העשירית החלטנו להוציאה מהבית. תחילה הועברה למוסד בהרצליה, אבל שם היא סירבה לאכול. לאחר שהאכילו אותה בכוח הוצאתי אותה משם והעברנו אותה למוסד בנתניה. בכל יום הגעתי למקום כדי להאכיל אותה ארוחת צהריים שבישלה העוזרת. שילמתי לאחות שתהיה אחראית עליה באופן פרטי ותשגיח עליה, וגם למנהל המוסד שילמתי כדי שידאג שדבר לא יחסר או ייגנב ממנה. יום לפני מותה הבאתי לה אוכל, האכלתי אותה, שאלתי אותה אם היא יודעת מי אני. "גרברסקי", אמרה טובה. זה היה בשעה אחת בצהריים. כשחזרתי הביתה בארבע הודיעו לי שנפטרה. היה זה ב-4 בספטמבר 1984.

טובה, כשמה כן היא, הייתה אישה טובת לב ואהבה לעזור לכולם. טובה לכל העולם היא הייתה ולא רק אלי. במהלך ה"שבעה" ערכתי מניין פעמיים ביום בבית, הבאתי ספר תורה מבית הכנסת, ואמרנו קדיש. לאחר ה"שבעה" נשברתי. כל עוד טובה הייתה בחיים וטיפלתי בה, היה לי מישהו, יכולתי לדבר איתה, עם אשתי. עתה הבנתי כי נלקחה ממני אשתי האהובה והמסורה, חברתי הנאמנה שהביאה שמחה ללבי, העניקה לי חיים מלאי תוכן, ובנתה עמי זוגיות מופלאה. היא חסרה לי מאוד.

בביתנו עם חברים

לאחר מותה הפסקתי לעבוד והתחלתי להכין ויטראז'ים. את מלאכת הוויטראז'ים התחלתי ללמוד באמריקה, כשביקרתי אצל אלחנן לבדי בזמן מחלתה של טובה. הוא זה שהמליץ לי על הקורס, חשב שיתאים לי וכדאי שאעסיק את עצמי בו. באותה שנה לאחר מותה של טובה לא הצלחתי לישון, חשבתי לעצמי שעברתי במשך זמן רב בחיי דברים רעים, ומאז שהכרתי את טובה היה לי כל כך טוב, ועתה הוא נעלם לי, נלקח ממני. בלילות התחלתי להכין ויטראז'ים, והתעסוקה הזו עזרה לי מאוד.

צ'ם אלתי ואם ירבי אובה

חלפה שנה, ואני לבדי. נסעתי לבקר את אלחנן וחזרתי ארצה. גידלתי-ממש את קרן של קמי ועמליה, אבל החיים לא היו חיים ללא אישה. קמי שמר עלי מאוד, ישב אצלי לילות שלמים עד שדחקתי בו ללכת הביתה. היו נשים שחזרו אחריי ואפילו נענית לאחת מהן, הכרנו בים בקבוצת שחייה וריקודים והיא ביקשה שאזמין אותה לקפה. כשהגיעה אלי לארוחת ערב, הגיע גם קמי,

באה לביתי. כך נמשך בינינו הקשר עד שבת שבע חלתה ואושפזה. לפני כחצי שנה, כאשר עמדתי לבקרה בבית החולים, התקשרתי לבשר לה על בואי. האחיות אמרו לה שאני עומד לבוא, והיא שאלה: "מוישה שלי?" כשהגעתי לשם היא כבר לא הייתה בחיים. בהלוויה שלה קראתי בצער את "אל מלא רחמים".

הסתובב סביבנו, דאג לנו, עד שנאלצתי לומר לו ללכת. לבסוף סיימתי את הקשר הזה, אך בעקבותיו הבנתי שאני כבר יודע להסתדר בעצמי. ואז מכרה הציעה להכיר לי חברה שהתאלמנה. לא הקשבתי לה. באותה עת ידידה אחרת, בת עירי, ביקשה את חברתי, אך אני לא אהבתי את התנהגותה. לקראת יום הולדתי הציע לי קמי לנסוע לבית מלון בטבריה ושאל אם אני רוצה להזמין חדר יחיד או זוגי. אולי באמת אקח איתי מישהי, הרהרתי לעצמי. החלטתי לעשות מעשה ולהתקשר לאותה חברה אלמנה שהציעו לי לפגוש. "שלום, בת שבע," הצגתי את עצמי וסיפרתי לה שרעיה נתנה לי את מספר הטלפון שלה. "יש לי יום הולדת," אמרתי, "אולי תרצי להצטרף אלי לנסיעה לטבריה?" בת שבע אמרה שתתייעץ עם בנותיה, ולמחרת הודיעה לי שקיבלה אישור. קבענו שאסוף אותה עם הוולבו שלי מהרצליה.

למחרת הגעתי למקום המפגש ומצאתי לפניי אישה לבושה בטוב טעם, עומדת ומחכה עם מזוודה ביד. עזרתי לה להכניס אותה למכונית, ובמשך כל הדרך עד טבריה לא הפסקנו לדבר. גיליתי אישה עם ראש על הכתפיים, בעלת ניסיון, אחת שמבינה את החיים. היא מצאה חן בעיניי מיד. כשהגענו למלון המפואר ניגשנו לקבלה והפקדנו את המזוודות. ניגשנו לבריכה, לקחנו כיסאות ונכנסנו למים, צחקנו והשתוללנו, יצאנו ושתינו כוס קפה, שבנו למלון. אחרי ארוחת הצהריים קניתי בקבוק קוניאק והלכנו לחדר.

במשך שבוע ימים בילינו נהדר. חזרנו מהחופשה והרגשתי טוב. שאלתי את בת שבע אם היא משחקת קלפים והיא אמרה: "בטח, ואפילו מצוין." הזמנתי אותה לחבורה שלנו והחבר'ה היו מרוצים. התחלנו לצאת, נפגשנו לפעמים אצלי ולפעמים אצלה בדירתה בהרצליה, לשנינו הייתה מכונית. לבסוף החלטנו לעבור לגור ביחד. "איפה תרצי לגור?" שאלתי, והיא אמרה אצלה, בהרצליה.

במשך עשרים ואחת שנים חיינו יחד, בת שבע ואני, שנים שמחות ומלאות. אלחנן וקמי קיבלו אותה יפה. גם בשנים הללו עסקתי בנושא ההנצחה, תחום שהעסיק אותי, ואף הציל אותי ממש לאחר מותה של טובה, עזר לי למלא את הזמן כשהייתי לבדי. עתה גם חברתי בת שבע אפשרה לי זאת והצטרפה אלי לכל אירוע ואירוע, הופיעה לצדי כזוגתי.

כאשר הוחלט שהגיע הזמן לעבור לבית דיור מוגן, רצו בנותיה של בת שבע שהיא תתגורר בבית בהרצליה, סמוך אליהן. בכל ערב הגעתי לבקרה, או שהיא

הבית

לפני שעברתי לבית הדיור המוגן ברמת השרון, בית מקבוצת מגדלי הים התיכון, חילקתי את כל הרכוש שנותר לי לילדיי. אל המקום הזה הגעתי כדי לחיות. חיפשתי בת זוג לריקודים, הייתי מלא חיים וברשותי הייתה מכונת יצאי השואה שגם שימש מקום מפגש וציר, ברמת השרון, בהרצליה, ביפו ובגבעתיים. במועדון הריקודים בהרצליה פגשתי את כרמלה, שהזמינה אותי לקפה וקשר החל להירקם בינינו. במשך שנתיים וחצי התנהלנו כזוג, עד שהגיעה פולט. זו "התלבשה" עלי, רקדה איתי, ולא הניחה לי עד שאעזוב את כרמלה. לבסוף עזבתי ונשארתי עם פולט בזוגיות למשך חמש שנים. היא הייתה לי אישה טובה ונאמנה.

כשבאתי אל "הבית" ברמת השרון ראיתי שאין בו בית-כנסת. "זה המקום שבו מתפללים", אמרה האחראית בהראותה לי את אחד האולמות, "אך בית-כנסת אין." "איך ייתכן?" שאלתי, והיא אמרה שאין ביקוש ואין מספיק מתפללים. החלטתי להקים את בית הכנסת מחדש. אספתי עשר חתימות, באתי ואמרתי: "עכשיו צריך ספר תורה." קנו ספר תורה וכן עשרה סידורים שעליהם נכתבו שמותינו, ובית הכנסת החל לפעול. בהדרגה התרבו בו האנשים, ועד היום מגיעים להתפלל בו בחגים ובשבתות, מלבד שמונת הדיירים של הבית, אנשים נוספים מבחוץ. כולנו יצאנו נשכרים.

בכל יום אני קם בשש בבוקר, אוכל דבר מה ויורד להתאמן בחדר-כושר. לאחר שעה קלה שב לחדרי, מתקלח וישן שעה נוספת. אחר כך קם בנחת, מתקין לעצמי ארוחת בוקר, קורא עיתון, ואז יורד ללובי הכניסה כדי לפגוש

מאמין שמעל כל המצוות עומדת שאלת היחסים שבין אדם לחברו, מצוות "ואהבת לרעך כמוך" או "את השנוא עליך אל תעשה לרעך". לאור המצוות הללו אני חי; עזרה לזולת, צניעות וענווה, הכרת תודה על המשפחה הנהדרת שהקמנו ועל הדור הצעיר וזקוף הקומה, מקור אושרי ושמחתי.

לאחרונה פוקדים אותי בני משפחתי בחלומותיי. חלמתי, למשל, שראיתי את אחי דוד ואמרתי לו: "מצאתי לך דירה, לך תשאל מתי אפשר למסור אותה..." אני מאמין שדרכי הייתה נכונה. נהגתי כמו אדם משכיל, אם כי לצערי לא למדתי, משום שהגעתי ארצה והיה עלי לרכוש מקצוע ולהתפרנס על מנת לשרוד. תמיד היו לי ידיים טובות, ושם טוב, עוד כששרתתי בצבא. היה ברור לי שאהיה עצמאי, כי אינני רגיל שמישהו מכתוב לי מה לעשות. תמיד חשבתי בכיוון חיובי ונכון, ובין החבר'ה הייתי המנהיג, על אף שלא הייתי מלומד. "מה שמוישה אומר, זה מה שיהיה", נהגו החברים לומר. לצערי לא נותרו לי חברים מאותם זמנים.

היום, כשאני מסתכל לאחור על הדרך שעשיתי, אני רואה הצלחה; הצלחתי להביא את ילדיי ונכדיי למקום טוב, לחשוב חיובי ולהסתכל על החיים במבט אופטימי. אפשר לומר שהגשמת את רוב חלומותיי. בורכתי במשפחה, נכדים ונינים נפלאים, ובחיים טובים, ארוכים ומספקים.

חברים ולשוחח עמם על כוס קפה. בערבים נערכות כאן הרצאות, לפעמים משחק קלפים. אחת לשבוע אני שר במקהלה, ובשבתות מתפלל בבית הכנסת. אני אוהב מאוד לרקוד ולבלות, כוחי במותנני ואני עדיין אלוף בריקודים, אלא שכאן אין בחורות לזה. בערב אני ממשיך לקרוא בעיתון, לצפות בחדשות ואחר כך בסרט. בסביבות אחת-עשרה אני הולך לישון.

לפעמים מגיע רגע שבו אני יושב וחושב, "ראה כיצד אתה חי לבדך." אך יש לי ילדים ונכדים הסרים לבקרני, וקמי שמגיע לבקר עם קרן בתו. אינני אוהב להיות לבד. כשרציתי לנסוע לטבריה או לאילת או לים המלח כדי להחליף קצת אווירה, לא היה לי עם מי. הצעתי לאחת הדיירות שאזמין אותה ואקח לה חדר, אך היא סירבה. אני מבין, מי תרצה אותי בגילי... ועם זאת אני אומר, ברוך השם שהגעתי לגיל הזה ואני מרגיש טוב ובהכרה מלאה. כל מה שאני רוצה זה רק להיות בריא.

עברתי לא מעט בחיי, ובין השאר הייתי חבר הסתדרות שנים רבות. עד שחבר ליכוד שכנע אותי והפכתי ליכודניק, אם כי אני לא אדם פוליטי. אבל עד היום אינני בעד תוכנית הליכוד ואינני תומך בנתניהו, הגעתי למסקנה שהוא אינו מנהל נכון את העסק; לא ניהל משא ומתן עם הפלשתינים, הרחיק את האמריקנים ובודד אותנו גם מאירופה. כולם שונאים אותנו מסביב, וכמה זמן נוכל עוד לעמוד לבד בכוחות עצמנו? אני בעד שתי מדינות לשני העמים ובעד ויתורים, כי אין לנו בררה. הלוואי שהדור הבא יהיה מלומד מספיק כדי לבחון הכול במבט מפוכח ורציונלי, ואז אולי יוכל לשרור כאן שלום.

הגזענות כואבת לי מאוד, יש לדעת להתייחס גם אל האחר, כפי שחייתי באירופה עם אוקראינים ורוסים. תמיד עבדו אצלי ערבים והייתי עבורם כמו אבא. אני לא אוהב קיצוניות, התלהמות ואגואיזם. אני איש דתי וחופשי, אוהב אדם. אני חושב שאני דומה לאמי, שהייתה רחבת לב, נדיבה וחומלת, ובעלת יכולת לפשר בין אנשים. אני חושב שהיא האמינה כי ככל שתרבה בקיום מצוות שבין אדם לחברו ובגמילות חסדים, במתן מעשר לעניים ובמתן בסתר, כך ייגמל לה כפליים משמייים. הצד הגשמי היה חשוב לה פחות, העיקר שתוכל להמשיך לקיים מצוות. אני הענקתי חופש לבניי ואת החינוך למדתי מאמי. כאב לי כשאחד מהם עזב, אך לא אסרתי, ואף לא ניסיתי להתנגד. האמנתי שאם יהיה להם טוב, הם יעבירו את הטוב הלאה ויעניקו אותו לזולת. אני

ומודים אנו לאל, שזכינו באישיות גדולה כל כך כמוך להיות לנו לסבא.
 יש מקומות שאתה עובר בהם, מביט לצדדים וממשיך הלאה...
 יש אנשים שאתה פוגש בהם, מחייך קלות וממשיך הלאה...
 אבל,
 יש, לא הרבה כמובן, רק כמה מיוחדים אי שם, מקומות שאתה עובר בהם
 ונשאר, כי טוב לך וחם וקשה משם להמשיך הלאה.
 ויש אנשים שאתה פוגש בהם ונקשר ואוהב,
 אבל, כשאתה ממשיך הלאה, הם ממשיכים איתך, עמוק עמוק בתוך בלב...

סבא,

אתמול שוב קראתי לעצמי את הברכה שהקראתי בהתרגשות רבה לפני חמש
 שנים, וגיליתי שכלום לא השתנה, חומר הגלם שאתה מספק לכתובת הברכה
 הוא בדיוק עם אותם המאפיינים:
 עדיין עם ילדונת צעירה ממך, עדיין רוקד פעמיים בשבוע ועצוב או מצחיק,
 קשה להודות, אך משחק הקלפים הדו-שבועי הוא עדיין פרנסתך העיקרית.
 ובעצם אם נהיה כנים, מה עוד יש לספר: יש לנו סבא שהוא קצת איך אומרים...
 שתיין ומהמר...
 ואם נתמצת את המאפיינים: 95 שנים, ומה שעדיין מעניין אותך הוא ריקודים,
 חברה, בחורות וקלפים.

שלשום צהלת משמחה כשדיברנו בבוקר כי שוב חידשו לך את הרישיון לחצי
 שנה. הראת להם. אני מוכן לשלם, והרבה, לראות את הפנים של השוטר שעוצר
 אותך לביקורת רישיונות באיזה ערב אחרי ריקודים וקלפים ואחרי שהוא מריח
 אותך, מבקש ממך לנשוף לתוך ה"ינשוף" לבדוק אם התחושה שלו לא הזויה...
 ועכשיו קצת תוכן וערכים, שלא תגידו שאנחנו רדודים: סבא שלנו יקר,
 הלוואי וממך נלמד לאהוב ולקבל את ילדינו בדיוק כפי שהם.
 הלוואי ויהיה לנו את הכח להגיש להם את העזרה שהם זקוקים לה ולא את זו
 שנוח לנו לתת.
 ובשם של הנכדים והנינים שאותך כל כך אוהבים:

נספחים

ברכת הנכד גיא גרברסקי ואני מלכתיו

יום שישי 19 פברואר 2010

סבא,

מזל טוב רגיל נראה לי קצת סתמי ונדוש,
 לבטח בארוע כזה משמעותי, אפילו אָעִיז ואומר שבשבילי הוא קצת קדוש.
 אָז בכמה מילים נספר לך מָה אנחנו מְרִגִּישִׁים בפנים,
 ולכבוד יום הולדתך שחל שלשום, כותבים אנחנו לך כמה דברים:

לסבא מיוחד שיום הולדת חגג כבר 95 פעמים,
 שולחים אנו לך את מיטב הברכות ואיחולים,
 ותדע שעליך חושב הלב בפנים כל הימים,
 גם אם לפעמים נראה כי הוא אי שם בחיפה, במרחקים.
 לא פשוט לכתוב ככה ברכה, מה מאחלים לאדם בסדר גודל כשלך:
 שְׁפַע כָּל טוֹב וְהַרְבֵּה הַצְּלָחָה?
 שיתגשמו חלומותך וְהַרְבֵּה, הַרְבֵּה בְּרָכָה?
 שמשאלות ליבך יֵעָנוּ לטובה?
 שתֵּדַע רַק אוֹשֵׁר, מֵרְגוּעַ וְשִׂמְחָה?

לברך - עוד לא החלטנו איך, אבל לבינתיים - נגיד תודה אחת או שתיים...
 תודה על אהבתך הנפלאה הבאמת מיוחדת במינה.

בכל ימי ההולדת שנחוגו לך - רק עבורך,
4,655 נרות הייתי קונה (!) הפעם סבא אהוב שלי, אני צריך מעל ל-500 שקל,
מה לעשות סבא - ככה זה עולה.

לקראת סיום הברכה, אפילו שיש לי עוד המון דברים לספר ולאחל לך,
נזכרתי שוב במשהו שפעם שמעתי וזה הולך כך:
"שלושה סוגים של בני אדם יש בעולם:
אלה שגורמים לדברים להתרחש,
אלה שמתבוננים במה שמתרחש
ואלה שתוהים בכלל מה התרחש".
לאיזה זן אתה שייך, זאת סבי אהובי, קל לנחש!

לגבייך סבא, זיקנה תמיד תהיה לפחות 25 שנים מעל לגילך. אתה לא מזדקן
סבא, אתה מתבגר, משתבח ומבשיל. וסיום דומה בטח כמו של כולם: מזל-טוב
שוב לך אומר, ואשמיט את הברכה עד-120 כי כמו שאתה נראה היום, אולי
כדאי שנתחיל לחשוב על חגיגות ה-150. (בואנה חביבי, אני כבר אהיה בן יותר
מ-90)...

אני פונה לאחים שלי וכל בני דודי היקרים, נכון, לכל אחד מכם הייתרונות
היחסיים שלו, אחד יפה, אחד חכם, אחד רגיש, אחד מוצלח, אחד חזק ואחד
גיבור, אבל אל תשכחו לרגע - אני הנכד הבכור!!!

אסיים בקטע מתוך השיר הידוע של המלחינה והיוצרת העברית ש. חדד:
אתה תותח, אין אין עלייך, מתה עלייך, אתה הגדול מכולם!

אוהבים אותך הכי בעולם,
נגה, אורי, איה, מיכל וגיא

צרור תודות על פינוקים, מתנות וחיבוקים,
שיהיו עוד הרבה שנים של ארועים משמחים.
לך נאחל כי תזכה לראות בחופתם ולהינות במחיצתם.
בזכותך יודע אני כי אנשים קטנים רוצים את הגדולות, אבל אנשים גדולים
באמת, מבקשים להם רק את הקטנות.

סבא אהוב,
הייתי רוצה כמוך קצת יותר להיות, להיות תמים ולהאמין יותר לבריות,
להאמין שאנו נמצאים כאן על האדמות בעיקר כדי לגרום טוב לאחרים
(לשם מה האחרים כאן, בזאת איננו בטוחים)...
לדעת שלננה, אורי ואיה, מיכל ואני נתנו את כל הכלים, וסיפקתנו להם את כל
המצרכים למתכון לחיים יותר טובים ומאושרים.
- בדיוק כמו שאתה השכלת לדאוג לשני בנייך הנאמנים.

שלשום בערב, אמרו לך ב"חגיגת 150 החוגגים" בבית ברמת השרון: אילו היה
באפשרותי לתת לך דבר אחד בלבד, הייתי נותן לך את היכולת לראות את
עצמך כפי שאחרים רואים אותך, אז היית נוכח לדעת עד כמה הנך אדם מיוחד
במינו. כמה נכון!
ממך למדתי כי הוויתור הוא מין נדיר ביותר של אומץ וכי המזל ניצב רק לימין
המעזים.

לך קורות חיים מרתקים שנפרסים על פני כל כך הרבה שנים, ארצות, מקומות
הרפתקאות ואנשים.
לצערי,
אפילו מאות עמודים, קלטות ותמונות לא יוכלו להכיל את כל המראות, האהבות,
השואות והאסונות, החוויות, השמחות, האכזבות, ההצלחות והזכרונות.
לשמחתנו ולמזלנו, זכינו במשהו נדיר, נגענו לרגע, ראינו, הקשבנו ולמדנו
מהדבר האמיתי ולא מתמונה דהויה על הקיר.
זה הזמן שוב לחזור על החישוב הישן:
אם הייתי מסכם את כל הנרות שאי פעם הדליקו לך,

ברכת הבן אלמנו

אבא,

- אני מעריץ אותך על שהיה לך האומץ לעזוב את ביתך החם ולצאת לעתיד הלא ידוע עם פרוץ המלחמה.

- אני מעריץ אותך על הזיק שהיה לך לחום ואושר משפחתי.

- אני מעריץ אותך על היוזמה שגילית בארץ חדשה ללא שפה, מקצוע או קרוב משפחה.

- אני מעריץ אותך על השאיפה הבערת שהיתה לך לשרוד ולהמשיך את דור ההמשך.

- אני מעריץ אותך על הפעילות הציבורית שלך.

- אני מעריץ אותך על היוזמה שלך בניהול עסקים.

- אני מעריץ אותך על היכולת שלך להתגבר על מכשולים ללא טענות וטיעונים.

- אני מעריץ אותך על שנתת לי את החופש לעזוב את הבית ולנדוד לארצות הברית על מנת למצוא את אושרי שם.

- אני מעריץ אותך על חוש ההומור המיוחד והבדיחות שלך.

לסבונצ'יק המדהים!

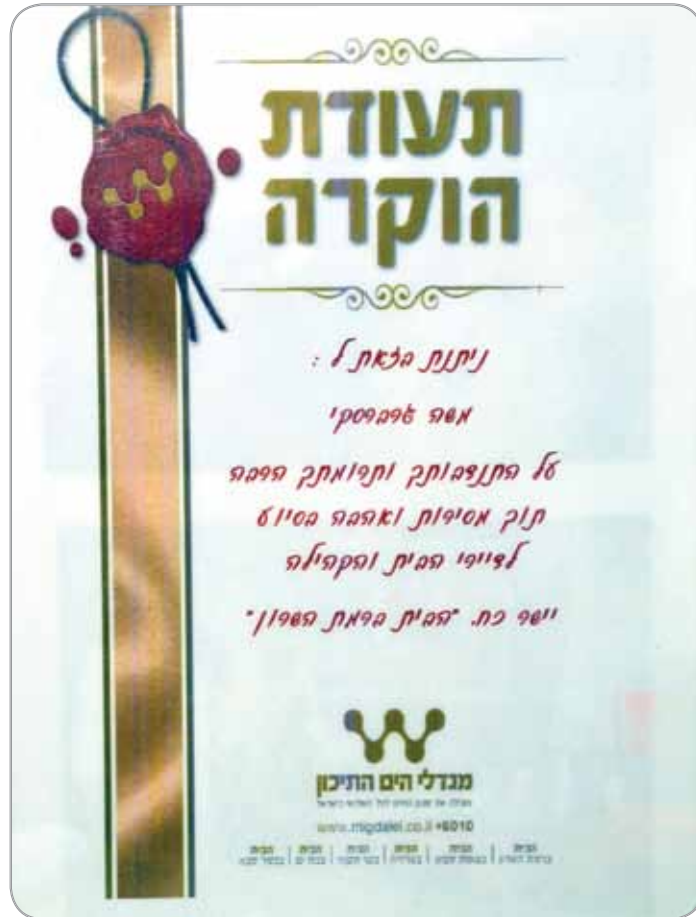
מזל טוב ליום הולדתך ה-47!!!
ככל שעם שאני מבינה לראות
לביקור, אחד החברים שלק נישא אלני ואומר לי: "את יודעת איזה
סבא מקסים יש לך? את יודעת איך שכולם אוהבים אותו כאן
וכמה שהוא מיוחד?" אז אני משיבה - בטח שאני יודעת - יש לי
את הסבא הכי מקסים ומיוחד בעולם!

סבונצ'יק, אתה תמיד צונן לכולם ודואג לכולם, יש לך לב צנון
צפוי להב ויהלומים ולכן כולנו מאד אוהבים אותך!
נאחז לך שתמשיך לשמור על כולנו המאקסימה והיא צלילי, אתם
לוג מהמם!!! שתהיה לך שנה נפלאה, עם הרבה הפתעות
מתוקות, ריקודים ושירים, תמשיך להיות המלך של כולנו האון
אושר וכבוד, הרבה נחת מהנכדים והנניים ובציקר הרבה פריאות!

אה ושכחתי את הדבר הכי חשוב, שתמשיך לנצח בקלבים!
אנחנו מאד אוהבים לראות לך כאן ולפגוש אותך ואת פולט
הנפלאה ואת כל החברים כאן בבית.

מזל טוב!

באהבה אינסופית,
צמי קרן
פלא, יובל ואציון.

ברכת די"רי "הבית" ליום הולדת 98

רבי עקיבא היה אומר: "ואהבת לרעך כמוך-זה כלל גדול בתורה". אם הייתי נשאל, התוכל לאפיין במיוחד איש מדיירי הבית אשר תכונותיו, אופיו, אישיותו, מזגו והתנהגותו תואמים את שאמר רבי עקיבא, הייתי מצביע ללא היסוס על משה גרברסקי. אמונתו בצור ישראל ובתורתו, נכונותו להאזין לכל אדם בכל נושא, גישתו החברית לכולם, רצונו לתרום לחברה בה הוא חי, אהבתו לאדם, אלה תכונות אופיו שהופכים אותו לחבר ואדם.

- אני מעריץ אותך על התקווה והאופטימיות שלך.

- אני מעריץ אותך על שהורשת לי את החוש הטכני שלך.

- אני מעריץ אותך על שהורשת לי גנים לחיים ארוכים.

- אני מעריץ אותך על שלא לחצת עלי לחזור לארץ ותמכת בשאיפתי להמשיך ללמוד לתארים גבוהים, למרות החוסר שלך בלימודים ברוזישץ', בגלל פרוץ המלחמה, הכרת בחשיבותה של השכלה.

- אני מעריץ אותך על שלימדת אותי ומשפחתי את חשיבות הקשר, והחמימות שצריכים להיות עם משפחה.

- אני מעריץ אותך על שלימדת אותי את כל מה שאני יודע בחיים ובהבטחה שאצעד אחריך ככבש אחרי הרועה.

אבא, אני אוהב אותך,
בנך אלחנן

משה הוא דמות יוצאת דופן בדור שלא אחת מאפיינת אותו האמרה: "אדם לאדם זאב". משה שלנו מאזן והופך את המציאות הזאת לטובה יותר, שמחה יתר, רוקדת יותר, ועל כך, תודה גדולה לך משה. ומעבר לכל שאמרתי, לא נשכח שאתה אבא, סבא, וסבאת רבה מסור וטוב לבניך וכלותיך, נכדיך ונינך. גם חברותיך וחבריך וכל ידידיך ומכריך- כולנו נותנים לך ציון "טוב מאד".

וליום הולדת, מכולנו בלב שלם, אנו מאחלים לך ולכולנו שנחגוג אתך ואתה עם משפחתך, עוד שנים ארוכות; ימי הולדת ושמחות בהנאה רבה ובבריאות טובה.

באהבה רבה לך מכולנו.

דיירי "הבית" המוגן ברמת השרון 17.2.1912
(כתב וברך: בני רז)

אנני, סבא, אלחנן וטוד

אורי, גיא, דניאל, קמי, שגיב, רון ואלחנן

עם טוד, גיא, רון ואנני

עם טוד, גיא, איימי, רון, אלחנן, אנני וג'ף

בכניסה לרוזיטשץ

אני עם טוד, גיא, רון ואנני ברוזיטשץ

אני שותה ממי הבאר שחפרתי באוקראינה

אני עם גיא ורון באוקראינה

עם גיא, רון, אנני וטוד בבית של אלחנן

בטיול ברומא

עם קמי בני

עם נכדתי קרן

סבא נכדי דניאל

עם נכדי רון

עם בני אלחנן בארצות הברית

נואם ביד ושם

אני עם בני קמי

אני עם בני אלחנן וקמי בשכונת שפירא

עם אלחנן, איימי, גיא, מיכל, איה ורון בחתונה של שגיב ודלית

עם נכדי רון ואסנת כלתו בחתונה ברומא

עם גיא, איה בחתונה של רון

עם אנני נכדתי בחתונה של רון

עם עמליה, דניאל, קמי, קרן והתאומים

עם משפחת בר בחתונה של שגיב ודלית

עם עמליה וקרן בחתונה של שגיב ודלית

עם נכדי שגיב ודלית כלתו

עם קמי ואלחנן

טוד, שגיב, קרן, אנני ודניאל

עם טובה, קרן, שגיב, עמליה וקמי

בחינה של דלית ושגיב

שגיב, קרן ודניאל

משפץ בכוכב הצפון

עם קמי, עמליה, קרן, טובה בחתונה של אלחנן ואנני

דניאל עם יובל

בברית של הנין ליי-ים

עם הנכדים והנינים

עם איה

עם קמי, גיא, עמליה, קרן, שגיא, אנני ורון

עם קרן והתאומים

עם גיא, איה, אורי, נגה ושירה

עם איה ונגה

עם איה ואורי

עם איה ורון ביום הולדת 90

עם איה

עם רון, אדם ואלחנן

עם נגה

עם אורי

עם שגיב

עם אדם

עם נגה, איה, אורי ואוריה

עם רון, אדם, שי, אוסנת ועידן

שגיב, דלית, אוריה ונבו-משה

עם דלית, דניאל, שגיב, קמי, אוריה ונבו

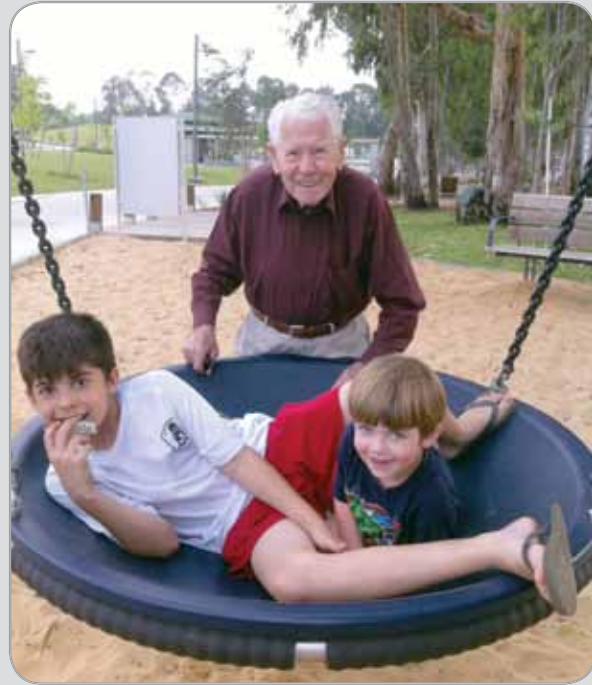

עם קרון, שגיב, דניאל, עמליה וקמי מבקרים את שגיב בצבא

עם נגה

עם פלג ומעיין

עם נבו-משה

עם שירה

עם התאומים של קרן

עם נבו-משה

עם מיכל ושני

לזה קוראים Century

